บทที่ 5

สำนวนในมหาชาติคำหลวง

ภาษาไทยมีลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ คำพูดที่เป็นสำนวน ซึ่งมีใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว สำนวนที่ใช้สืบทอดจากสมัยหนึ่งมาถึงอีกสมัยหนึ่ง อาจมีการเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความนิยมหรือสภาพของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย เช่น สำนวนว่า "เกิดในเรือนเบี้ย ซึ่งหมายถึงเด็กที่เกิดจากบิดามารดาซึ่งเป็นทาส โดยบิดามารดานั้นขายตัวรับเงินจากนายเงินไปแล้วอยู่รับใช้นายเงิน เด็กที่เกิดจากบิดามารดาระหว่างอยู่รับใช้นายเงินเรียกว่า "เกิดในเรือนเบี้ย [1] สำนวนนี้มีใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่งเป็นสมัยที่มีทาสใช้ แต่สมัยปัจจุบันไม่มีทาสใช้สำนวน "เกิดในเรือนเบี้ย" จึงสูญหายไปด้วย และสำนวนบางสำนวนอาจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น สำนวนเดิมว่า "แช่งชักหักไม้" ปัจจุบันจะใช้ว่า "แช่งชักหักกระดูก" คือจากคำว่า กระดูก กลายมาเป็นคำว่า ไม้ เป็นต้น แต่สำนวนประเภทนี้ยังมีเค้าของสำนวนเดิมเพียงแต่เปลี่ยนรูปคำไปจากเดิม

คำว่า สำนวน ในพจนานุกรม ฯ ให้คำนิยามไว้ว่า "โวหาร ทำนองพูดถ้อยคำที่เรียบเรียง ถ้อยคำที่ไม่ถูกไวยากรณ์ แต่รับใช้เป็นภาษาที่ถูกต้อง การแสดงถ้อยคำออกมาเป็นข้อความพิเศษเฉพาะภาษาหนึ่ง ๆ หรือหนังสือแบบหนึ่ง ๆ ลักษณนามใช้เรียกข้อความหนึ่ง ๆ"

ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้คำว่า สำนวน จะหมายถึงถ้อยคำที่เรียบเรียงกันเข้าเป็นโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่งและมีความหมายเฉพาะในโครงสร้างนั้น การแสดงถ้อยคำออกมาเป็นข้อความพิเศษเฉพาะภาษาหนึ่ง ๆ

---

[1] กาญจนาคพันธ์, สำนวนไทย (พระนคร : รวมสาส์น, 2515), หน้า 84.

ลักษณะสำนวนที่มีใช้ในมหาชาติคำหลวงทั้ง 7 กัณฑ์ ผู้วิจัยพบว่าบางสำนวนยังคงมีใช้อยู่ในสมัยปัจจุบัน แต่อาจจะมีบางส่วนเปลี่ยนรูปไป บางสำนวนไม่มีที่ใช้แล้ว บางสำนวนยังมีใช้อยู่ในภาษาถิ่นบางถิ่น และบางสำนวนเป็นสำนวนเปรียบเทียบแบบต่าง ๆ จึงอาจแบ่งสำนวนในมหาชาติคำหลวงออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้ . .

1. สำนวนในมหาชาติคำหลวงที่ยังคงมีใช้ในสมัยปัจจุบัน แต่มีบางส่วนเปลี่ยนรูปไป
2. สำนวนในมหาชาติคำหลวงที่ยังคงมีใช้ในภาษาถิ่นปัจจุบัน
3. สำนวนที่มีใช้ในมหาชาติคำหลวง แต่ไม่มีใช้ในสมัยปัจจุบัน
4. สำนวนเปรียบเทียบในมหาชาติคำหลวง

1. <u>สำนวนในมหาชาติคำหลวงที่ยังคงมีใช้ในสมัยปัจจุบัน แต่มีบางส่วนเปลี่ยนรูปไป</u>

สำนวนประเภทนี้เป็นสำนวนที่เข้าใจว่ามีความหมายเหมือนกัน ทั้งในมหาชาติคำหลวงและในสมัยปัจจุบัน แต่อาจมีบางส่วนเปลี่ยนรูปไปลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ดังต่อไปนี้

1.1 สำนวนที่มีคำซึ่งเป็นส่วนประกอบต่างกันอยู่เพียงคำเดียว

1.2 สำนวนที่มีจำนวนคำน้อยหรือมากกว่าสำนวนในสมัยปัจจุบัน

1.3 สำนวนที่เรียงคำสับที่กับสำนวนในสมัยปัจจุบัน

1.1 <u>สำนวนที่มีคำซึ่งเป็นส่วนประกอบต่างกันอยู่เพียงคำเดียว</u>

สำนวนชนิดนี้จะเป็นสำนวนที่ประกอบด้วยคำหลายคำ ซึ่งเรียงกันเป็นรูปแบบทางไวยากรณ์แบบใดแบบหนึ่ง เช่น ประธานกับกริยา กริยากับกรรม กริยากับบุพบท หรือบุพบทกับกรรม เป็นต้น หรือบางทีมีลักษณะเป็นคำประสม ในภาษาปัจจุบันก็จะใช้สำนวนดังกล่าวในความหมายอย่างเดียวกันแต่จะแตกต่างกันที่คำเพียงคำเดียว เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวงได้แก่สำนวนต่อไปนี้

<u>ก่อเกล้า</u>

ตัวอย่าง "อันว่าความเสน่หแห่งพ่อออกเจ้า จงมา<u>ก่อเกล้า</u>สองกษัตริย์แก่แม่เทอญ"

(นคร/น.370)

สำนวนว่า ก่อเกล้า ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวน บังเกิดเกล้า ในปัจจุบัน

กินเมือง

ตัวอย่าง "สูอย่าป่วยให้กินเมือง เขาจะขับหนีเนืองนิรันดร"

(วนประเวศน์/น.113)

"เขาขับหนีไปป่า เร่งร่ายกว่ากินเมือง เมื่อแก่นนน"

(มหาราช/น.310)

สำนวนว่า กินเมือง ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ครอบครองเมือง" และน่าจะมีความหมายตรงกับที่ในอักษราภิธานศรับท์ ฯ อธิบายว่า "กินเมือง คือ ครองเมือง คนที่ได้เป็นเจ้าเมืองว่า กินเมือง"

ขี่เกล้า

ตัวอย่าง "ข้าเถ้าบอยคถ้อย มาถึง
เพราะทันทึงเห็นขุน ขี่เกล้า"

(มหาพน/น.167)

สำนวนว่า ขี่เกล้า ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวน ปกเกล้า ในปัจจุบัน คือ "คุ้มครอง"

ขี่เมือง

ตัวอย่าง "ใช่ข้าจะมาสู่ใจเจ้าบุญ ขอเข้าของขุน ผู้ขี่เมืองขวาง"

(มหาพน/น.169)

สำนวนว่า ขี่เมือง ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ครองเมือง หรือ ปกครองเมือง ในปัจจุบัน

ใจกล้ยง ใจกล้ยงใจกล่อม (ปัจ. ใจเกลี้ยง)
ตัวอย่าง "อนี้คือแพศยันครใจกล้ยง ประดุจพ้ยงศาลสวรรค์"

(ชูชก/น.146)

"นิมิตรเมื่อเจ้าใจกล้ยง ใจกล่อมล้ยงโลกากรน้นน
ท้าวธจะได้ภิรมย์ ภิรามสมศุขราษฎร์แล"

(นคร/น.377)

สำนวนว่า ใจกล้ยงใจกล่อม น่าจะเป็นคำขยายคู่ซึ่งมาจากใจเกลี้ยงกล่อม (ปัจจุบันใช้ กล่อมเกลี้ยง) ทั้งสำนวน ใจเกลี้ยง และใจเกลี้ยงใจกล่อม ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ใจบริสุทธิ์ ในปัจจุบันคือ "ใจที่ปราศจากกิเลศ"

ใจหวาน
ตัวอย่าง "กูมาใช่เข็น เพื่อจักใคร่เห็น ท่านเจ้าใจหวาน"

(มหาพน/น.169)

สำนวนว่า ใจหวาน ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ใจดี ในปัจจุบัน

ใจอารย ใจเอม
ตัวอย่าง "นิมิตรเมื่อเจ้าใจอารย ใจเอมกษานต์ยงงเกษตรน้นน"

(นคร/น.371)

สำนวนว่า ใจอารย ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่าใจบริสุทธิ์ ใจประเสริฐ ในปัจจุบัน

ส่วนสำนวนว่า ใจเอม ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ใจอิ่มเอม ในปัจจุบันคือ "จิตใจที่มีความรู้สึกปิติยินดี"

ชิวหาหวาน
ตัวอย่าง "ดูกรชูชกาจารย์ ชิวหาหวานมึงกล่าว ท้าวใดท่าวทำโดยมึงด่งงนี้"

(มหาราช/น.309)

สำนวนว่า ชิวหาหวาน ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ปากหวาน ในปัจจุบันคือ "พูดจาไพเราะเพื่อให้เชื่อ"

แช่งชักหักไม้

ตัวอย่าง "ใครแลมาแช่งชักหักไม้ ให้เจ้าไห้สะอื้น"

(ชูชก/น.135)

สำนวนว่า แช่งชักหักไม้ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า แช่งชักหักกระดูก ในปัจจุบันคือ "กล่าวให้ร้ายผู้อื่น"

ตกตื่น

ตัวอย่าง "แลลูกพอใจกูนั้นนโสด จงปองประโยชน์ด้วยยาจก อนนตกตื่นมาบมิขาด"

(ทศพร/น.22)

สำนวนว่า ตกตื่น ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า แตกตื่น ในปัจจุบันคือ "รีบเร่งมาจากที่ต่าง ๆ"

ตาตุง

ตัวอย่าง "ดูกรสงฆ์ เถ้าตาตุงพุงพ่วง ก้มเอาบ่วงบัดดยว โสดแล"

(กุมาร/น.245)

สำนวนว่า ตาตุง ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ตาโปน ในปัจจุบัน

ตีปตู

ตัวอย่าง "นางก็ค่อยเอามือไปตีปตูบรรณศาลา"

(กุมาร/น.192)

สำนวนว่า ตีปตู ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอยางเดียวกับสำนวนว่า เคาะประตู ในปัจจุบัน

แต่งแง่

ตัวอย่าง "เด็กหญิงถ่าวชาววยง อันกันมยงทักแท่ให้แต่งแง่ดูงาม ตามกันไปเปนอาทิแล"

(ทศพร/น.3)

สำนวนว่า แต่งแง่ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า แต่งตัว ในปัจจุบัน

ถอยใจ

ตัวอย่าง "ท้าวธก็ถอยใจใหญ่ไปมา โสดแล"

(กุมาร/น.246)

"อนึ่งท้าวธถอยใจใหญ่ ใคร่ใจระลวงคือไฟฟอกนั้นน"

(มหาราช/น.312)

สำนวนว่า ถอยใจ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ถอนใจ ในปัจจุบันคือ มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "หายใจแรงและยาวในเวลากลุ้ม"

ทุกแห่งแหล่งหวว (ปัจ. หัว)

ตัวอย่าง "อีกโจษจรรพรายพิบัลยพิบุษย อุดมสถานนั้นน ฯ
ทุกแห่งแหล่งหววจงกรม อาศนอาศรมสรนุกนิ้นน"

(วนประเวศน์/น.123)

สำนวนว่า ทุกแห่งแหล่งหวว ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ทุกแห่งแหล่งที่ ในปัจจุบัน คือ "ทุกหนทุกแห่ง"

น้ำฟ้า

ตัวอย่าง "อันว่าน้ำฟ้าฟากเมืองสวรรค์ ชื่อชฎิกพรรษธารา ก็ตกลงมาโสดแล"

(กุมาร/น.221)

สำนวนว่า น้ำฟ้า ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า น้ำฝน ในปัจจุบัน

บาดเนื้อบาดใจ

ตัวอย่าง "พลทงงสองสีพีราษฎร ก็จะบาดเนื้อบาดใจฟุน"

(วนประเวศน์/น.113)

สำนวนว่า บาดเนื้อบาดใจ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า บาดอกบาดใจ ในปัจจุบัน คือ "เดืองใจ"

บี้บาปบานบุญ

ตัวอย่าง "อันว่าบันนพระคาถานี้ แลพระผู้บี้บาปบานบุญ อดุลยเดโชไชย ไตรภพนารถ แกล้งประกาศแก่สงฆ์ทงงหลาย ดังงนี้"

(วนประเวศน์/น.102)

สำนวนว่า บี้บาปบานบุญ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ละบาปสร้างบุญ ในปัจจุบัน

ผ่านพระนคร

ตัวอย่าง "ท้าวธจะให้เสด็จไปรับลูกธเจ้าฟ้าพระศรีสรรเพชญ เสด็จมาผ่านพระนคร เชดุครคืน เล่าแล"

(มหาราช/น.326)

สำนวนว่า ผ่านพระนคร ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ปกครองพระนคร ในปัจจุบัน

ผู้บงงเกอดหวว (ปัจ. ผู้บังเกิดหัว)

ตัวอย่าง "กูก็บมิอาจให้พระราชฤาษีผู้ผ่านเผ้า เจ้ากูผู้บงงเกอดหวว กลววแก่ภัยพราหมณ์ดา"

(กุมาร/น.213)

สำนวนว่า ผู้บงงเกอดหวว ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ผู้บังเกิดเกล้า ในปัจจุบัน

(ลูก) พอใจกู

ตัวอย่าง "แลลูกพอใจกูนั้นนโสด จงปองประโยชนด้วยยาจก อนนตกตื่นมาบมิขาด"

(ทศพร/น.22)

สำนวนว่า (ลูก) พอใจกู ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า (ลูก) รักกู ในปัจจุบัน

พุงพอง พุงพวง

ตัวอย่าง "อันว่าเถ้าพุงพองพิกเลนทรีย ตีต่อหน้ากูบอาวทำกริ้วกล่าวบมิขาม"

(กุมาร/น.237)

"ดูกรสงฆ์ เถ้าตาตุงพุงพวง ก้มเอาบ่วงบัดดยว โสดแล"

(กุมาร/น.245)

สำนวนว่าพุงพอง พุงพวง ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า พุงพลุ้ย ในปัจจุบัน

มีต้นว่า

ตัวอย่าง "อันว่ากัลปกาจารย ก็กทำการหงงหลาย หมายมีต้นว่าตัดเครา เอาพระจำเจอมเฉลอมเชองวยร รศยรสำอาจแล"

(นคร/น.364)

สำนวนว่า มีต้นว่า ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า เป็นต้นว่า ในปัจจุบัน

เมืองนอกเมืองนา

ตัวอย่าง "อันว่าสมเด็จบพิตรก็ดี ชาวสีพีพลไพร่นั้นน ชาวเมืองนอกเมืองนา ฝูงประชาชุมกัน กล่าวแล"

(นคร/น.361)

สำนวนว่า เมืองนอกเมืองนา ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า บ้านนอกบ้านนา ในปัจจุบัน คือ "ชาวต่างจังหวัดซึ่งอยู่นอกเมืองหลวง" ส่วนสำนวน เมืองนอกเมืองนา ปัจจุบันนำมาใช้ในความหมายว่า "ต่างประเทศ"

เรื่อยใจ
ตัวอย่าง "ด่งงฤาด่งงไม้ม่วงมาศ ใบบงงเหอนหาวบด มีรสเรื่อยใจคน"

(ชูชก/น.145)

สำนวนว่า เรื่อยใจ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ติดใจ ในปัจจุบัน คือมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ชอบ ฝังอยู่ในใจ"

หล่อน้ำ
ตัวอย่าง "ธก็หล่อน้ำทักษิโณทก ตกลงมาด้วยดีในธรณีดลนั้นน"

(กุมาร/น.218)

สำนวนว่า หล่อน้ำ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า หลั่งน้ำ ในปัจจุบัน คือมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ทำให้ไหลลงไม่ขาดสาย หรือเทน้ำออกจากภาชนะ" และมีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ ฯ ว่า "เทลง รินลง" ส่วนสำนวนว่า หล่อน้ำ ปัจจุบันนำมาใช้ในความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ขังน้ำหรือน้ำมันไว้เพื่อรักษาหรือป้องกันสิ่งอื่น"

หวงงไหว้ (ปัจ. หวังไหว้)
ตัวอย่าง "อันว่าสากยกษัตรียทงงหลาย แลจะอาจมีใจหมายเพื่อบมิหวงงไหว้ สมเด็จไท้ทรงญาณ ก็บเห็นอหังการตนหนึ่งเลย"

(ทศพร/น.7)

สำนวนว่า หวงงไหว้ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า อยากไหว้ ในปัจจุบัน

เหลือหลาม

ตัวอย่าง "ถัดนั้นนอมาตยหกหมื่นราชโยธา เปนเสนาเห็นแก่ตาดูงาม เกอดทันยาม เหลือหลามห้อมแห่ราช อมาตยนารถชม งามดูสมยศยิ่งแล"

(นคร/น.368)

สำนวนว่า เหลือหลาม ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ล้นหลาม ในปัจจุบัน คือ "มากมาย"

ไหลหล่อ

ตัวอย่าง "บทันครยวยามครึ่ง ก็จะเหนแม่น้ำอันหนึ่งไหลมา สัญาชื่อ เกตุมดี นทีธาร ทรหวล ยันยงยวนไหลหล่อ ในทางท่อเขาเขียว"

(วนประเวศน์/น.117)

"ดูกรสงฆ์ สองสูรยวงษก็กลาไคลไปด้วยพราหมณ แล พ้นมือพราหมณ์เยาจก... มีน้ำตาไหลหล่อ ให้ยงงพ่อพระฤาษี ท่านแล"

(กุมาร/น.224)

สำนวนว่า ไหลหล่อ ตามตัวอย่างเหล่านี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ไหลหลั่ง ในปัจจุบัน

ให้หน้าให้ตา

ตัวอย่าง "ครั้นนฤกล่าววาจะเอาข้าทงงสองนี้ไปให้ เปนช่วงให้เมียกู นิว่าไส้ ก็กทำอิงมิดาการคือ ให้หน้าให้ตาแก่ลูกพงาอนนรัก ให้ลอบลักหนีไป"

(กุมาร/น.211)

สำนวนว่า ให้หน้าให้ตา ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ชยิบหูชยิบตา ในปัจจุบัน คือ มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "จงใจเตือนให้รู้ด้วยการพยักเพยิดหน้าหรือกระพริบตา"

1.2 สำนวนที่มีจำนวนคำน้อยหรือมากกว่าสำนวนในสมัยปัจจุบัน

ในมหาชาติคำหลวงมีสำนวนบางสำนวนที่มีความหมายอย่างเดียวกับสำนวนในสมัยปัจจุบัน แต่มีจำนวนคำต่างกัน กล่าวคือ บางสำนวนในมหาชาติคำหลวงมีจำนวนคำน้อยกว่าปัจจุบัน บางสำนวนจะมีจำนวนคำมากกว่าปัจจุบัน แต่ก็ยังสามารถสื่อความหมายได้อย่างเดียวกัน จึงอาจแบ่งสำนวนประเภทนี้ออกเป็น 2 ชนิด คือ

1.2.1 สำนวนที่มีจำนวนคำน้อยกว่าในสมัยปัจจุบัน มีสำนวนหลายสำนวนที่ในสมัยปัจจุบันมีลักษณะเป็นแบบเสริมซ้อนหรือคำซ้อน ซึ่งใช้ถ้อยคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ประกอบกับเข้าเพื่อเน้นหรือย้ำความหมายใดความหมายหนึ่งที่ต้องการ หรือเพื่อเป็นการเสริมเสียงให้ไพเราะ แต่ในมหาชาติคำหลวงใช้ถ้อยคำที่มิได้ซ้อนหรือเสริมให้ยืดยาวออกไป เช่น ในปัจจุบันใช้สำนวน กินเลือดกินเนื้อ ในมหาชาติคำหลวงจะใช้สำนวนว่า กินเนื้อ เท่านั้น เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่าแต่เดิมมาสำนวนเหล่านี้มีความหมายชัดแจ้งในตัวและใช้ได้เป็นปรกติ ต่อมาสำนวนที่มีลักษณะเป็นแบบเสริมซ้อนหรือคำซ้อนเป็นที่นิยมมากกว่า นานเข้าการใช้สำนวนเดิมตามลำพังโดยไม่เติมคำเสริมซ้อนหรือคำซ้อนจึงไม่เป็นที่เข้าใจ นอกจากนี้บางสำนวนในมหาชาติคำหลวงใช้ถ้อยคำที่มีจังหวะคำ 3 คำ ซึ่งอาจจะไม่ใช่จังหวะที่นิยมใช้ในเวลาต่อมา จึงได้มีการเพิ่มคำให้ได้จังหวะคำ 4 จังหวะ ตามความนิยม สำนวนชนิดนี้เท่าที่พบได้แก่

กินเนื้อ

ตัวอย่าง "ฝูงมหาชนหงงหลายกริ้วโกรธ...ก็มีมือถือไม้ค้อนก้อนดิน เครื่องจะกินเนื้อ พราหมณ์ก็ตามคำรนคำรามไปพลาง โสดแล"

(ชูชก/น.142)

สำนวนว่า กินเนื้อ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า กินเลือดกินเนื้อ ในปัจจุบันซึ่งมีคำว่า กินเลือด เป็นคำเสริมซ้อน คือหมายถึง "อาการที่จะทำร้ายด้วยความโกรธแค้น"

กินแหนง (กินแหนงแคลง)

ตัวอย่าง "ท่านก็มาคำริห ตรึในหฤทยดงงนี้...อันว่าให้ทานดงงนี้แล้วแลจะกินแหนง สำแดงในหัวใจ ก็บมิควรในพระองค์ท่าน โสด"

(กุมาร/น.240)

"สวภาพอรรถธรรมอุดคม แห่งปรถมโพธิสัตว์ทั้งงหลาย ลูกหญิงชาย ชให้แล้ว ทั้งงเมียแก้วแก่นอนนสงวน อนนควรรักควรใคร่ แก่ยาจกผู้มา ใฝ่คร่างขอ และจะพอกินแหนง แคลงที่จะคืนเล่า ก็บมิควรแก่กูผู้เผ่าโพธิสัตว์ ผู้จะหวงงตรัสแก่สรรเพชดาญาณ ในโลกนี้"

(กุมาร/น.239)

สำนวนว่า กินแหนง ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายเดียวกับสำนวนว่า กินแหนงแคลงใจ ในปัจจุบันซึ่งมีคำว่า แคลงใจ เป็นคำเสริมซ้อน คือหมายถึง "ระแวงสงสัย"

สำนวน กินแหนงแคลง ในที่นี้น่าจะมาจากสำนวน กินแหนง ส่วนคำว่า แคลง ซึ่งมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ระแวง สงสัย" อาจเป็นคำที่กวีซ้อนเข้ามาเพื่อบอกความหมาย

เข้าไต้

ตัวอย่าง "ในวันนี้ตรวันบ่ายม่ายไม้ ก็จะจวนเข้าไต้ภอพลบ"

(กุมาร/น.190)

สำนวนว่า เข้าไต้ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า เข้าไต้เข้าไฟ ในปัจจุบันซึ่งมีคำว่า เข้าไฟ เป็นคำเสริมซ้อน มีความหมายว่า "เวลาค่ำ" สำนวนว่า เข้าไต้ หมายถึง เวลาที่ต้องจุดไต้ คือ เวลาค่ำ เป็นสำนวนเก่าแก่ที่สุดสำนวนหนึ่ง [1]

---

[1] กาญจนาคพันธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

ชาวนาไร่

ตัวอย่าง "ไพร่ฟ้าขุนนางใหญ่ ชาวนาไร่ฤศยา เขาก็จะว่าพญานี้มีโทษ"

(วนประเวศน์/น.113)

สำนวนว่า ชาวนาไร่ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า ชาวนาชาวไร่ ในปัจจุบัน ซึ่งเพิ่มคำว่า ชาว ให้ได้จังหวะ 4 จังหวะ คือหมายถึง "ทั้งชาวนาและชาวไร่"

เดือดเนื้อ

ตัวอย่าง "อันว่าความบไข้ขวนนอ่อน ยงงค่อยนอนค่อยนั่งไส้ บแดบเดือดเนื้อ ความบอาดูร สักสิ่งโสด"

(กุมาร/น.200)

สำนวนว่า เดือดเนื้อ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า เดือดเนื้อร้อนใจ ในปัจจุบันซึ่งมีคำว่า ร้อนใจ เป็นคำเสริมซ้อน มีความหมายว่า "ได้รับความเดือดร้อน"

ลับลี้หน้า

ตัวอย่าง "พลเมืองบดูดี ดาลดยด
กรฉยดลับลี้หน้า อยู่สร้างแสวงบุญ"

(มหาพน/น.167)

สำนวนว่า ลับลี้หน้า ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนหลบลี้หนีหน้า ซึ่งเพิ่มคำว่า หนี ให้ได้จังหวะ 4 จังหวะ คือหมายถึง "หลบหน้าหายไป"

อดปากแห้ง

ตัวอย่าง "แลทวยสบสัตว์ฝูงคน อนนครหนครหาย เครื่องจักตายลำบาก อดปากแห้งนักหนา"

(กุมาร/น.203)

สำนวนว่า อดปากแห้ง ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า อดอยากปากแห้ง ซึ่งเพิ่มคำว่า อยาก ให้ได้จังหวะ 4 จังหวะ คือหมายถึง "ไม่มีอะไรกิน"

อนาราษฎร์

ตัวอย่าง "อันกอปรด้วยมางษมัศยาหาร สุราบานบานิโยทก ให้อิ่มอกอนาราษฎร์ ถ้วนหน้า สาธุสรรเสรอญถึง ทุกเมื่อแล"

(วนประเวศน์/น.106)

สำนวนว่า อนาราษฎร์ ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า อาณาประชาราษฎร์ ในปัจจุบันซึ่งเพิ่มคำว่า ประชา ให้ได้จังหวะ 4 จังหวะ คือมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ราษฎรชาวเมืองที่อยู่ในอำนาจปกครอง"

อิ่มอก

ตัวอย่าง "ที่ท้าวธผู้ผ่านแผ่นดิน อันเปนนรินทรนายก อันให้อิ่มอกโลกยสงสาร อวยพระทานอรเอม เปรมปราณาเนืองนิตย"

(ชูชก/น.152)

"อันกอปรด้วยมางษมัศยาหาร สุราบานบานิโยทก ให้อิ่มอกอนาราษฎร์ ถ้วยหน้าสาธุสรรเสรอญถึง ทุกเมื่อแล"

(วนประเวศน์/น.106)

สำนวนว่า อิ่มอก ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า อิ่มอกอิ่มใจ ในปัจจุบันซึ่งมีคำว่า อิ่มใจ เป็นคำเสริมซ้อน คือหมายถึง "ปลื้มใจ สบายใจ ภูมิใจ"

1.2.2 สำนวนที่มีจำนวนคำมากกว่าในสมัยปัจจุบัน

สำนวนในมหาชาติคำหลวงบางสำนวนประกอบด้วยคำจำนวนมากกว่าที่ใช้ในปัจจุบัน แต่ยังมีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น สำนวนว่า มีมือถือ ในมหาชาติคำหลวง ปัจจุบันจะใช้แต่คำว่า ถือ เท่านั้น เป็นต้น ซึ่งอาจจะถือได้ว่าในมหาชาติคำหลวง

ใช้คำฟุ่มเฟือย เพราะคำว่า ถือ ก็ให้ความหมายชัดเจนแล้วว่าเป็นกริยาที่ต้องใช้ มือ และที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะในมหาชาติคำหลวงต้องการจำนวนคำให้ครบตามลักษณะทางฉันทลักษณ์ หรืออาจเป็นสำนวนที่ใช้เป็นปรกติในสมัยนั้นก็ได้ สำนวนประเภทนี้เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวง ได้แก่

กทำปราศรัย

ตัวอย่าง "อันว่าพระมหาสัตว ครั้นนกทำปราศรัยด้วยพราหมณภารัชทวาทแลเสร็จ พระสรรเพชญ์ก็รำพึง ดงงนี้"

(กุมาร/น.202)

สำนวนว่า กทำปราศรัย ตามตัวอย่างนี้ปัจจุบันจะใช้ว่า ปราศรัยเท่านั้น ไม่มีคำว่า กทำ ปรากฏอยู่ด้วย

คนใครผู้อื่นผู้ไกล

ตัวอย่าง "คนใครผู้อื่นผู้ไกลอนนใช่ญาติ แลจะให้หิวสำวาศวอนขอ"

(กุมาร/น.234)

สำนวนว่า คนใครผู้อื่นผู้ไกล ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า ผู้อื่น หรือ คนอื่น เท่านั้น ไม่มีคำว่า ใคร หรือ ผู้ไกล ปรากฏอยู่ด้วย

ฆ่าชีวิตรตน

ตัวอย่าง "อันว่าพราหมณครั้นได้ยินคำเจตบุตร ลุทธอันกล่าวกล้า ว่าจะฆ่าชีวิตรตนเสีย เมื่อนนน ก็กระดกตกใจ"

(ชูชก/น.150)

สำนวนว่า ฆ่าชีวิตรตน ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า ฆ่าตัว หรือ ฆ่าตน เท่านั้นก็ได้ความชัดเจนไม่จำเป็นต้องมีคำว่า ชีวิตร มาซ้ำความอีก

ชุ่มชื่นรื่นใจงาม

ตัวอย่าง "นายพรานก็ชุ่มชื่นรื่นใจงาม ด้วยชีพราหมณ์นั้นน โสดแล"

(ชูชก/น.151)

สำนวนว่า ชุ่มชื่นรื่นใจงาม ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า ชื่นใจ ชุ่มชื่นใจ เท่านั้น ไม่มีคำว่า รื่น และ งาม ปรากฏอยู่ด้วย

เดอรด้วยบาท

ตัวอย่าง "บัดนี้เจ้ามาในพรหารญ โออนาถอนาจลดำเนอร เดอรด้วยบาทบศุข ป่งป่าทุกท้องธาร โสดแล"

(วนประเวศน์/น.107)

สำนวน เดอรด้วยบาท ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า เดินเท่านั้น ไม่ต้องมีคำว่า ด้วยบาท มาซ้ำความอยู่ด้วย

ต้งงจงใจ

ตัวอย่าง "เหตุนาเห็นทวงเหตุฉันใด แลธต้งงจงใจครใครนี้ จึงมาลุไพรพงดงแหล่งไหล้ที่กูสี่ไท้กทำกรรมในป่านี้"

(กุมาร/น.202)

สำนวนว่า ต้งงจงใจ ตามตัวอย่างนี้ปัจจุบันจะใช้ว่า ตั้งใจ หรือ จงใจ เท่านั้น

ทอดตาเห็น

ตัวอย่าง "ในกาลเมื่อใดผิแลได้ทอดตาเห็นตรบัด ไม้ลำลัดลูกชรุก แห่งไพรภิรุกขดูสรดักสรดื้น"

(วนประเวศน์/น.102)

"อันว่าพ่อผู้จะเกื้อกอกรุณา ก็ได้ทอดตาเห็นเสร็จ บุทคลเผดอรเด็จดยวมา"

(กุมาร/น.197)

สำนวนว่า ทอดตาเห็น ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า เห็น มองเห็น หรือ ทอดสายตา เท่านั้น จะไม่ใช้เห็นซ้อนกับคำว่า ทอดตา

น้ำเชื้อชาติ

ตัวอย่าง "ธก็เอาสองเอารสราช น้ำเชื้อชาติวรวงษนั้นน"

(กุมาร/น.218)

สำนวนว่า น้ำเชื้อชาติ ตามตัวอย่างนี้สมัยปัจจุบันจะใช้ว่า เชื้อชาติ เท่านั้น ไม่มีคำว่า น้ำ ปรากฏอยู่ด้วย

แบก (น้ำ) ด้วยบ่า

ตัวอย่าง "อันว่าชูชกพราหมณ...แล่นตตินยงงท่าแบกน้ำด้วยบ่า มายงงเรือนตน โสดแล"

(ชูชก/น.139)

สำนวนว่า แบก (น้ำ) ด้วยบ่า ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันถ้าจะใช้ก็คงจะใช้กริยาว่า แบก ปรากฏกับกรรมของกริยาเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องมีคำว่า ด้วยบ่า มาขยายอีก

มีมือกุ (ปัจ. กุม)

ตัวอย่าง "แลวนางก็ไว้วางพระราชเอารสในสำนักนิพระคาบศพิตรนั้นน แลมีมือกุกุณีแล ชอชุดชงง ก็ท่องยงงไพรกันดาร"

(วนประเวศน์/น.127)

สำนวนว่า มีมือกุ ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้แต่ กุม เท่านั้น ไม่ต้องมีคำว่า มีมือมาซ้ำความอยู่ด้วย

มีมือถือ

ตัวอย่าง "อันว่าบันนพุทธพงษทงงหลาย...ก็มีมือถือบุษปคนธ ที่จะไปรับพระทศพลบพิตรนั้นน"

(ทศพร/น.3)

"อันว่ากรทยชายผู้หนึ่งคำ...มีมือถือดาบกล้าอวดค้า ๆ คำราม"

(กุมาร/น.191)

สำนวน มีมือถือ ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า ถือ เท่านั้น ไม่จำเป็นต้องมี คำ มีมือ มาช้ำความอยู่ด้วย

ร้อยเท่าพันทวี ร้อยเท่าพันแสนทวี

ตัวอย่าง "ทุกชนี้เจบร้อยเท่าพนนทวี ยิ่งพราหมณ์ทีพราหมณ์ดาแล"

(กุมาร/น.228)

"อันว่าพระสรรเพชดาชาณี้ เปนที่รักแห่งกูนักในสงสาร มีประมาณบน้อยได้ ร้อยเท่าพนนแสนทวี กว่าสองกุมารกุมารี กูนี้แล"

(กุมาร/น.222)

สำนวนว่า ร้อยเท่าพันทวี ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันอาจใช้อย่างเดียวกันในมหาชาติ ฯ หรือบางครั้งจะใช้ว่า ร้อยเท่า เท่านั้น ในความหมายเดียวกัน คือ "มากมาย"

ส่วนสำนวน ร้อยเท่าพนนแสนทวี น่าจะมาจากสำนวน ร้อยเท่าพันทวี ซึ่งกวีอาจเพิ่มคำว่า แสน เข้ามาเพื่อต้องการเน้นให้รู้ว่ามากมายเหลือเกิน

หนักหนาอก

ตัวอย่าง "ราคาความรินรัก หากมาหนักหนาอก เพี้ยงแพพกมาทับ"

(ชูชก/น.139)

สำนวน หนักหนาอก ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า หนักอก เท่านั้น ไม่มีคำว่า หนา ปรากฏอยู่ด้วย

หลงหนทาง

ตัวอย่าง "เถ้าวว่ามหลงหน [1] ไห้รักตนออย ร้องว่าวุ่ยไปพลาง หลงหนทางที่จะไป ยงงคีรียวงกฎนนน"

(ชูชก/น.143)

---

[1] สำนวน หลงหน ในที่นี้มีความหมายเดียวกับสำนวน หลงหนทาง หรือ หลงทาง.

สำนวนว่า หลงหนทาง ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า หลงทาง เท่านั้น ไม่ใช้คำว่า หน ซึ่งแปลว่า "ทาง" อยู่แล้วซ้อนกับคำว่า ทาง อีก

ให้แล้วขาด

ตัวอย่าง "กูศรัทธาทายาทหย ให้แล้วขาดแก่พราหมณ์"

(วนประเวศน์/น. 109)

สำนวน ให้แล้วขาด ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า ให้ขาด เท่านั้น ถ้าจะมีคำว่า แล้ว มาขยายความอยู่ด้วยจะต้องไว้ต่อท้ายเป็นให้ขาด (แก่พราหมณ์) แล้ว

อุ้มเอาจูบ

ตัวอย่าง "ในที่ชวลชวาย ไกล่เกลี่ยทายโลมลูบ อุ้มเอาจูบถือถนอม"

(กุมาร/น.241)

สำนวน อุ้มเอาจูบ ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า อุ้มจูบ เท่านั้น หรือมิฉะนั้นก็จะใช้ อุ้มเอามาจูบ

1.3 สำนวนในมหาชาติคำหลวงที่เรียงคำสับที่กับสำนวนในสมัยปัจจุบัน

ในมหาชาติคำหลวงมีสำนวนอีกประเภทหนึ่งที่คล้ายกับสำนวนในสมัยปัจจุบัน แต่เรียงคำสับที่กัน ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ 2 ประการคือ ประการแรก เพราะต้องการสัมผัสและความไพเราะในคำประพันธ์ เนื่องจากมหาชาติคำหลวงเป็นหนังสือเก่าที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ เช่น โคลง ร่าย ซึ่งจำต้องมีคำส่งหรือรับสัมผัส เป็นต้น สำนวนลักษณะนี้น่าจะนับได้ว่า เรียงคำสับที่จากภาษาร้อยแก้ว ประการที่สอง อาจเป็นลักษณะของภาษาที่ใช้ในสมัยนั้นโดยตรง ด้วยปรากฏหลักฐานว่าภาษาร้อยแก้วที่ใช้ในสมัยอยุธยาก็มีสำนวนที่เรียงคำสับที่กันกับสำนวนสมัยปัจจุบันด้วยเช่นกัน [1] สำนวนประเภทนี้จึงอาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

---

[1] ปรีชา ช้างขวัญยืน, การใช้ภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยา (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, 2512), หน้า 314-8.

1.3.1 สำนวนคำซ้อนที่เรียงคำสับที่กันกับปัจจุบัน สำนวนชนิดนี้เท่าที่พบได้แก่

กรรมบาป

ตัวอย่าง "รอยเปนกรรมบาปข้า ก็จะค่อยก้มหน้าไปตามพราหมณ"

(กุมาร/น.228)

สำนวน กรรมบาป ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ บาปกรรม

ฉวยฉก

ตัวอย่าง "เลือดตกพลางสรสลก แล่นฉวยฉกพาไปบอยู่แล"

(กุมาร/น.192)

สำนวน ฉวยฉก ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันนิยมใช้ ฉกฉวย

ชมเชย

ตัวอย่าง "ท้าวชกระโบมหลานรัก อุ้มใส่ตักชมเชย ฤาอิ่มเลอย"

(มหาราช/น.318)

สำนวน ชมเชย ตามตัวอย่างนี้ ใช้ในความหมายว่า "แสดงความเอ็นดูจูบกอด" ปัจจุบันจะใช้ เชยชม ในความหมายเดียวกัน

ดวงดอก

ตัวอย่าง "ชบาบานดวงดอกก็มี รกฟ้าออกอินทนิลก็มี"

(มหาพน/น.176)

"โพทเลจาวดวงดอกก็มี โอบเชยงอกเรียงรันก็มี"

(มหาพน/น.177)

สำนวน ดวงดอก ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ ดอกดวง

มีมั่งมี

ตัวอย่าง "ห้าวลำนัก ๆ บุเยถึงเมืองภูลเกษมราษฎร์นั้น อำนาจนารถใจดี ชาวสีพีมีมั่งมี สิ่งสินค่งงคราบครนน โสดแล"

(นคร/น.381)

สำนวน มีมั่งมี ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ว่า มั่งมี

ลุ่ยหลุด

ตัวอย่าง "อันว่าวัลวัดก้ยวมือสองกษัตริยลุ่ยหลุด เพื่อพราหมณภูดใจบาป"

(กุมาร/น.244)

สำนวน ลุ่ยหลุด ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันนิยมใช้ หลุดลุ่ย

อยู่อาไศรย (ปัจ. อาศัย)

ตัวอย่าง "วันนี้จงธพราหมณ อย่าพ่าไปอยู่อาไศรยในศาลากู นี้ก่อนเทอญ"

(มหาพน/น.169)

สำนวน อยู่อาไศรย ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันจะใช้ อาศัยอยู่

1.3.2 สำนวนที่มีลักษณะโครงสร้างทางไวยากรณ์สับที่กัน สำนวนชนิดนี้เท่าที่พบได้แก่

ข้างสอง

ตัวอย่าง "อันว่าเขาวงกฎอยู่ไกล แต่นี้ไปลิ่วลี่แล ใบข้างสองทางท่องยังชั้นช่องวง กาจล ไม้มีผลต่าง ๆ ย่อยย่ำย่างสุกใส ทุกแห่งโสด"

(วนประเวศน์/น.101)

สำนวน ข้างสอง ตามตัวอย่างนี้ มีคำว่า ข้าง ซึ่งเป็นคำลักษณะนามปรากฏหน้าคำว่า สอง ซึ่งเป็นคำบอกจำนวนนับ ปัจจุบันคำลักษณะนามจะปรากฏหลังคำบอกจำนวนนับเป็น สองข้าง ในความหมายเดียวกัน

ควรเรา

ตัวอย่าง "ควรเราถวายด้วยใจบริสุทธิ์ แก่สมเด็จพระพุทธโสดเทอญ"

(ทศพร/น.11)

สำนวน ควรเรา ตามตัวอย่างนี้ มีคำว่า ควร ซึ่งเป็นคำช่วยกริยาปรากฏหน้าคำว่า เรา ซึ่งเป็นคำสรรพนาม ทำหน้าที่เป็นประธาน ปัจจุบันคำช่วยกริยาจะปรากฏหลังคำสรรพนาม ซึ่งทำหน้าที่เป็นประธาน เป็น เราควร ในความหมายเดียวกัน

หมายเหตุ สำนวน ควรเรา ในมหาชาติคำหลวงตามตัวอย่างนี้อาจจะเป็น ควรที่เรา ก็ได้

คืนเอา

ตัวอย่าง "อันว่าให้ทานด่งงนี้แล้วแลจะคิดคืนเอา ก็บมิควรแก่ตูผู้เผ่าโพธิสัตวแต่ก่อน ก็บห่อนเห็น โสดเลอย"

(กุมาร/น.237)

สำนวน คืนเอา ตามตัวอย่างนี้ มีคำว่า เอา ซึ่งเป็นคำกริยา ปรากฏหลังคำว่า คืน ปัจจุบันลำดับของคำจะเป็น เอาคืน

งามงอก

ตัวอย่าง "สรท้อนบินบานดอกก็มี ไม้งามงอกผกากาญจน์ก็มี"

(มหาพน/น.176)

สำนวน งามงอก ตามตัวอย่างนี้ มีคำว่า งาม ซึ่งเป็นคำวิเศษณ์ ปรากฏหน้าคำว่า งอก ซึ่งเป็นคำกริยา ปัจจุบันคำวิเศษณ์ซึ่งขยายคำกริยาจะปรากฏหลังคำกริยา เป็น งอกงาม

ย่อมสู

ตัวอย่าง "ควรแก่เราผู้เปนแขก ย่อมสูแผกพึงชม พระราชบิดาสมพลไพร่ ขับกูไปล่เมืองมา"

(วนประเวศน์/น.114)

สำนวน ย่อมสู ตามตัวอย่างนี้มีคำว่า ย่อม ซึ่งเป็นคำช่วยกริยาปรากฏหน้าคำว่า สู ซึ่งเป็นประธานในประโยคบอกเล่า ปัจจุบันคำกริยาจะปรากฏหลังประธาน เป็น สูย่อม

2. สำนวนในมหาชาติคำหลวงที่ยังคงมีใช้ในภาษาถิ่นปัจจุบัน

สำนวนบางสำนวนในมหาชาติคำหลวงไม่มีใช้ในภาษากรุงเทพ ฯ แต่ยังคงมีใช้ในภาษาถิ่นบางถิ่น ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกับการที่คำบางคำในมหาชาติคำหลวงยังคงมีใช้ในภาษาถิ่น [1] การศึกษาเรื่องสำนวนประเภทนี้ ผู้วิจัยพบว่ามีข้อที่น่าสังเกต คือ ในที่บางแห่งใช้สำนวนที่ปัจจุบันมีใช้อยู่ในภาษาถิ่นใต้ เช่น สำนวนว่า รูแห่ง และบางแห่งจะใช้สำนวนที่ยังใช้อยู่ในภาษาถิ่นเหนือ เช่น สำนวนว่า รู้ที่ ในความหมายอย่างเดียวกันคือ "รู้สถานที่อยู่" การที่มีสำนวนต่างถิ่นในความหมายอย่างเดียวกันใช้อยู่ในหนังสือเล่มเดียวกันเช่นนี้ น่าจะเป็นข้อสนับสนุนได้ว่า กวีผู้แต่งมหาชาติคำหลวงเป็นผู้ที่มาจากถิ่นต่าง ๆ กัน หรืออาจเป็นผู้คุ้นเคยกับภาษาถิ่นต่าง ๆ นั้นได้ สำนวนประเภทนี้เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวงได้แก่

ขับหนี

ตัวอย่าง "เขาก็จะขับหนีเนืองนิรันดร"

(วนประเวศน์/น. 123)

"พ่อออกเจ้าท้าวนิรโทษขับหนีโสดนฤเทศน้นน"

(มหาราช/น. 322)

สำนวน ขับหนี ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "ไล่" เช่น ละออนถูกเป็นขับหนีออกโฮงเฮียน แปลว่า เด็กถูกเขาไล่ออกจากโรงเรียน

---

[1] ดูบทที่ 4, หน้า 280-1.

ใจถึง

ตัวอย่าง "พระแพศยันดรตนใด ฝูงเช็ญใจใจถึง ยาจกพึงสู่สำภาร"

(ชูชก/น.144)

สำนวน ใจถึง น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวน มีใจเติง ที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "นึกถึง ระลึกถึง" เช่น เฮามีใจเติงเปิ้น แปลว่า ฉันนึกถึงเขา

ใจแลไป

ตัวอย่าง "อันว่าพระญาติทั่ววไท้ บมิหวงงไหว้พระตถาคต ใจแลไป กรรกษบารนี"

(ทศพร/น.9)

"ใครต้งงตยาคแก่มึงด่งงนี้ ฤาอาจให้ลูกรักลำนักเนตรเปนทาน ใจแลไปหาร บารนี"

(มหาราช/น.309)

สำนวน ใจแลไป ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "คิดไปถึง"เช่น กึดเติงหาแม่ มีใจแลไปหาเปิ้น แปลว่า "คิดถึงแม่ใจคิดไปถึงท่าน"

ชิวหาหวาน

ตัวอย่าง "ดูกรชูชกาจารย ชิวหาหวานมึงกล่าว ท้าวใดท่าวทำโดยมึง ด่งงนี้"

(มหาราช/น.309)

สำนวน ชิวหาหวาน ตามตัวอย่างนี้ น่าจะตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า ลิ้นหวาน และน่าจะมีความหมายอย่างเดียวกันว่า "พูดจาไพเราะเพื่อให้เชื่อ" เช่น บ่ต้องอู้ลิ้นหวาน ติงบ่เจื้อ แปลว่า อย่ามาพูดเพราะเลย ฉันไม่เชื่อ

แช่งชักหักไม้

ตัวอย่าง "ใครแลมาแช่งชักหักไม้ ให้เจ้าไห้สะอื้น"

(ชูชก/น.133)

สำนวน แซ่งชักหักไม้ ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "พูดเพื่อให้ผู้อื่นได้รับผลร้าย" เช่น เขาแซ่งชักหักไม้ชโมยที่ลักรถไป

ดูตื่น
ตัวอย่าง "อันว่าชูชกาจารย เดอนลเลอกลลานบมิดูตื่น อยยบกรวดหินซึ่งบราบบพยง"

(กุมาร/น.244)

สำนวน ดูตื่น ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวน ผ่อตื่น ที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "ดูทาง" เช่น เดียวบ่ผ่อตื่น ก็เลยต้าว แปลว่า เดินไม่ดูทางที่จะย่างก็เลยล้ม

ตีปตู
ตัวอย่าง "นางก็ค่อยเอามือไปตีปตูบรรณศาลา"

(กุมาร/น.192)

สำนวน ตีปตู ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันยังมีใช้ในภาษาถิ่นเหนือในความหมายอย่างเดียวกันว่า "เคาะประตู" เช่น ตีปตูก้อย ๆ แปลว่า เคาะประตูเบา ๆ

แต่หลัง
ตัวอย่าง "อันว่าพระเจ้าผู้มีภาคยบวร แลภิกษุนิกรอาราธน์ ขออัญเชอญให้ประกาศ ธรรมเทศนา อันมีมาแต่หลัง ให้ภิกษุทงงหลายฟงงด่งงนี้"

(ทศพร/น.9)

สำนวน แต่หลัง ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือปัจจุบันว่า "แต่ครั้งก่อน" เช่น เรื่องนี้เกิดแต่หลังจนเมิน แปลว่า เรื่องนี้เกิดแต่ครั้งก่อนตั้งนานมาแล้ว

น้ำฟ้า
ตัวอย่าง "อันว่าน้ำฟ้าฟากเมืองสวรรค ชื่อขณิกพรรษธารา ก็ตกลงมาโสดแล"

(กุมาร/น.221)

สำนวน น้ำฟ้า ตามตัวอย่างนี้น่าจะใช้ในความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันบางท้องถิ่นและที่ใช้ในภาษาไทยใหญ่ว่า "น้ำฝน" เช่น น้ำฟ้าตก แปลว่า ฝนตก ส่วนสำนวน น้ำฟ้า ที่มีใช้ในภาษาถิ่นอีสานน่าจะมีความหมายแตกต่างออกไป คือ ใช้ในความหมายว่า "น้ำค้าง" เช่น หนาวลมหมผ้า หนาวน้ำฟ้าผิงไฟ" แปลว่า หนาวลมให้หมผ้า หนาวน้ำค้างต้องผิงไฟ

ทุกแห่งแหล่งหวว (ปัจ. หัว)

ตัวอย่าง "อีกโจษจรรพรายพิบัลพิบุษย อุดดมสถานนั้นน ๆ ทุกแห่งแหล่งหวว จงกรม อาศนอาศรมสรนุกนิ้นน"

(วนประเวศน์/น.123)

สำนวน ทุกแห่งแหล่งหวว ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "ทุกหนทุกแห่ง" เช่น เตียวเซาะหาอีน้องทุกแห่งแหล่งหัว แปลว่า เที่ยวตามหาน้องทุกหนทุกแห่ง

รู้ที่

ตัวอย่าง "คนใดว่ารู้ที่ ท้าวผู้คลี่คลังหาน ด้วยคำหวานเพราะพร้อง คำหนึ่งต้องใจกู"

(ชูชก/น.147)

สำนวน รู้ที่ ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "รู้ที่พักอาศัย" แต่ในภาษาถิ่นเหนือจะออกเสียงเป็น ฮู้ที่ เช่น ไผฮู้ที่บ้านเป็นพ่อง แปลว่า ใครรู้ว่าบ้านเขาอยู่ที่ไหนบ้าง

รู้แห่ง

ตัวอย่าง "ใครรู้แห่งเจ้าแผ่นดิน ชื่อพระนรินทรแพศยันดร อย่าให้กูไห้หอน วานบอกรา"
"เถ้าทุรชนชั่วชื้น สรอื้นออกร้องร่ำศัลย์ พญาธรรม์พันแพง ใครรู้แห่งแหนไป"

(ชูชก/น.144)

สำนวน รู้แห่ง ตามตัวอย่างทั้งสองนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นใต้ในปัจจุบันว่า "รู้ที่พักอาศัย" เช่น สูรู้แห่งบ้านเขา แปลว่า คุณรู้จักบ้านเขา

ใส่คำหวาน

ตัวอย่าง "ครั้นพระมหาสัตวใส่คำหวานสาลาลด โลมนางดาบสแลแล้ว แก้วก็ส่งคืนไปเล่าแล"

(กุมาร/น.194)

สำนวน ใส่คำหวาน ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นอีสานในปัจจุบันว่า "พูดดี พูดเพราะ" เช่น อย่ามาทีแถลงเว้าเอาใส่คำหวาน แปลว่า อย่ามาพูดดี และน่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวน แป่งคำหวาน ในภาษาถิ่นเหนือปัจจุบันว่า "พูดดี พูดเพราะ" เช่น แป่งคำหวานใส่เปิ้น แปลว่า พูดเพราะ ๆ กับเขา

หวงงใจถึง

ตัวอย่าง "ยยวออกไท้ตรอมตาย นี้นาเจ้า เพราะบมิเห็นแก้วกัณหาอ่อนน้อย ลห้อยหวงงใจถึงทุกเมื่อแล"

(กุมาร/น.229)

สำนวน หวงงใจถึง ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวนหวังใจเติง ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "มีใจนึกถึง" เช่น หวังใจเติงเปิ้น แปลว่า มีใจนึกถึงเขา

เหลือหลาม

ตัวอย่าง "ถัดนั้นนอมาตยหกหมื่นราชโยธา เปนเสนาเหนแก่ตาดูงาม เกอดทันยามเหลือหลามห้อมแห่ราช อมาตยนารถชม งามดูสมยศยิ่งแล"

(นคร/น.368)

สำนวน เหลือหลาม ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "มากมาย" เช่น ของใจ้มีเหลือหลาม แปลว่า ของใช้มีมากมาย

ให้หน้าให้ตา

ตัวอย่าง "คร้นนกูกล่าวว่าจะเอาข้าทั้งสองนี้ไปให้เปนช่วงใช้เมียกู นิว่าไส้ ก็กทำอิงฆิดาการ คือ ให้หน้าให้ตา แก่ลูกพงา อนนรักให้หลอบลักหนีไป"

(กุมาร/น.211)

สำนวน ให้หน้าให้ตา ตามตัวอย่างนี้เมื่อพิจารณาจากปริบทน่าจะมีความหมายว่า "ขยิบหูขยิบตา พยักเพยิดให้หนีไป" ปัจจุบันยังมีใช้ในภาษาถิ่นใต้ และภาษาถิ่นเหนือแต่ความหมายแตกต่างจากความหมายเดิมที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงคือ ในภาษาถิ่นเหนือสำนวน ให้หน้าให้ตา จะออกเสียงว่า หื้อหน้าหื้อตา มีความหมายว่า "เล่นด้วย ให้ท้ายให้ท่า" เช่น อย่าไปหื้อหน้าหื้อตา เดี๋ยวมันจะได้ใจ แปลว่าอย่าไปเล่นด้วยเดี๋ยวมันจะได้ใจ และในภาษาถิ่นใต้สำนวน ให้หน้าให้ตา ใช้ในความหมายว่า "แสดงความยินดีให้กระทำด้วย" เช่น คนนั้นให้หน้าให้ตาเรา

อดโทษ

ตัวอย่าง "อนนดับน้นนกรุงสญชยราช ยงงท้าวอาตมเอารส เพื่อจะให้อดโทษแห่งพระองค์ดงงนั้นน"

(นคร/น.361)

สำนวน อดโทษ ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือในปัจจุบันว่า "ยกโทษ" เช่น สุมาเตอะ อีดโต๊ดหื้อพ่อง แปลว่า ขอโทษเถอะ ยกโทษให้บ้าง

อยู่ปล่ยว

ตัวอย่าง "ธจะเหนไศลสถานหนึ่ง อันนั้นนกึ่งกลางหน ชื่อวิบุลาจลจรฟ่ยว อยู่ปล่ยวข้างทางเทอญ"

(วนประเวศน์/น.116)

สำนวน อยู่ปลายวัว ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับที่ใช้ในภาษาถิ่นเหนือและภาษาถิ่นใต้ในปัจจุบันว่า "อยู่โดดเดี่ยว" เช่น ในภาษาถิ่นเหนือใช้ว่า บ้านเป็นอยู่เปลี่ยว แปลว่า บ้านเขาตั้งอยู่โดดเดี่ยวและในภาษาถิ่นใต้ใช้ว่า บ้านหลังนี้อยู่เปลี่ยว แปลว่า บ้านหลังนี้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว

3. สำนวนที่มีใช้ในมหาชาติคำหลวงแต่ไม่มีใช้ในสมัยปัจจุบัน

สำนวนประเภทนี้เป็นสำนวนโบราณที่ปรากฏในหนังสือรุ่นเก่า ซึ่งอาจรู้ความหมายได้โดยการพิจารณาปริบทหรือจากพจนานุกรม ฯ และผลงานที่มีผู้ศึกษาไว้บ้างแล้วจากหนังสือรุ่นเก่าต่าง ๆ สำนวนเหล่านี้เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวง ได้แก่

กุมมือฝาก

ตัวอย่าง "จึ่งญาติกากุมมือฝาก แลมีขันหมาก ไหว้มาถาม กล่าวนี้"

(ชูชก/น. 133)

สำนวน กุมมือฝาก ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ยกให้"

เกือบกอง

ตัวอย่าง "อันมีประเภทสทำเนือปร ธนธัญญาหารพระหาไชย ไกรด้วยแก้วเกือบกอง"

(วนประเวศน์/น. 105)

สำนวน เกือบกอง ในที่นี้น่าจะแปลว่า "มากมาย"

ขาดเดจงงาน

ตัวอย่าง "อาบัดนี้กูจะได้ลูกท้าวมาเป็นข้า เมียกูขาดเดจงงาน"

(มหาพน/น. 189)

สำนวน ขาดเดจงงาน ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ไม่ต้องทำงาน"

จุรอยตีนดยว (ปัจ. เดียว)

ตัวอย่าง "เถ้าก็ชุลมุนไปซซอง ยงงซ้นนช่องดงดอย อันพอจุรอยตีนดยว ก็บเหลียว หลงงคืน"

(มหาพน/น.189)

สำนวน จุรอยตีนดยว ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ทางที่เดินได้คนเดียว

ใจดิน ใจฟ้า

ตัวอย่าง "ไพร่พระนครยไย้ใกล้พระทวารยย้าว เสด็จประเวศด้าวพระนคร เชตุดรรัตน ราชธานี บุรีรมย์เกษมสุขอนนสรนุกนิอจินต์ อาจเอาใจดินใจฟ้า ถ้วนหน้า โลกยเตือนตา"

(นคร/น.383)

สำนวน ใจดิน ในที่นี้น่าจะแปลว่า "พลเมือง" [1] ส่วนสำนวน ใจฟ้า ในที่นี้ น่าจะแปลว่า "เทวดา" [2]

ดูบมิได้

ตัวอย่าง "พราหมณนี้เนื้อปีศาจ ขึ้นเรือนราษฎร์แสวงหาสิน โสดไส้ เห็นของท่าน ดูบมิได้ ชี้ไม้เขี่ยไต่ก็ตามขอ โสดแล"

(กุมาร/น.249)

สำนวน ดูบมิได้ ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ทนไม่ได้" เป็นสำนวนที่มีใช้มาตั้งแต่สมัย สุโขทัย ในความหมายเดียวกัน ดังที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์เรื่องการใช้คำและสำนวนในสมัย สุโขทัยของชวนพิศ อิฐรัตน์ หน้า 287. เช่น

---

[1] ประเสริฐ ณนคร, อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง, ต้นฉบับที่ยังไม่ได้พิมพ์.

[2] เรื่องเดียวกัน.

"เปรตเหล่านี้ไส้ เมื่อเป็นคนอยู่นั้นมักริษยาท่าน เห็นท่านมี ดูบมิได้"

(ไตรภูมิ/น.27)

ตกตีน

ตัวอย่าง "พรุกนี้เช้ายาตกตีนไต่เต้า เข้ามาสู่สำนักนี มิยาเลอย"

(กุมาร/น.193)

"ดุจดำเนอรถ้วนหน้าแห่งยาจก อันตกตีนมาเหลือแล แตทิศต่าง ๆ"

(กุมาร/น.197)

สำนวน ตกตีน ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ก้าว ย่างเท้า" [1]

ถามกล่าว

ตัวอย่าง "จึ่งญาติกากุมมือฝาก แลบมีขนนหมากไหว้มาถาม กล่าวนี้"

(ชูชก/น.133)

สำนวน ถามกล่าว ในที่นี้น่าจะแปลว่า "สู่ขอ"

ทางท่องตีนเดียว

ตัวอย่าง "มนนก็บนนน่าชช่อง โดยทางท่องตีนเดียวบเหลียวหลงง"

(กุมาร/น.195)

สำนวน ทางท่องตีนเดียว ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ทางที่เดินได้คนเดียว"

บมิอย่า

ตัวอย่าง "อันว่าแก้วแก่นกัณหาชาลีราชบงงอร ก็ให้หอนวอนเอาบมิอย่า"

(วนประเวศน์/น.103)

สำนวน บมิอย่า ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ไม่หยุด"

---

[1] เรื่องเดียวกัน.

มิอย่าเลอย มิยาเลอย

ตัวอย่าง "ดงงจริงชรอยชีพุก หากทำทุกขแก่มึง มิอย่าเลอย"

(ชูชก/น.132)

"ปานนี้เจ้าภควดีมัทรีลีลาไป สู่พงไพรไกลพระกุฎีนี้มิยาเลอย"

(กุมาร/น.195)

"อำเพอพระญาศิพระญา คลาศคลาไปหึง ก็จะมาถึงพระบาท มิยาเลอย"

(มหาราช/น.306)

สำนวน มิอย่าเลอย หรือ มิยาเลอย ในที่นี้น่าจะแปลอย่างเดียวกับสำนวน บมิอย่าเลย และ บอย่าเลย ที่ใช้ในสมัยสุโขทัย [1] คือ "ไม่ต้องสงสัยเลย"

บรู้กี่มี

ตัวอย่าง "สำเนียงสำนานบรู้กี่มี ในพงพีพนาราม"

(มหาพน/น.181)

สำนวน บรู้กี่มี ในที่นี้น่าจะแปลว่า "นับไม่ถ้วน"

บั่นเด็ด

ตัวอย่าง "ดูกรภิกษุอรหันต์ สรรพบาปบั่นเด็ด ในเมื่อพระสรรเพ็ชร์แพศยันดร อนนให้อิมอรเอมใจ"

(นคร/น.387)

สำนวน บั่นเด็ด ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ตัดขาด" [2]

---

[1] ชวนพิศ อิฐรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 288.

[2] ประเสริฐ ณ นคร, เรื่องเดิม.

บ้าใจ

ตัวอย่าง "คิดโฉมงามแง่หน้า ชายบ่าวบ้าใจโดย ดด่าวแล"

(ชูชก/น.133)

สำนวน บ้าใจ ในที่นี้น่าจะแปลว่า "คลั่ง"

เปนดยวด้วยกัน

ตัวอย่าง "อันว่าโกลาหลแต่ผืนแผ่น ทลเท้าแท่นพรหมโกษดาลอุโฆษครรชิต บผวนผิดเปนดยวด้วยกนน โสดแล"

(กุมาร/น.221)

สำนวน เปนดยวด้วยกัน ในที่นี้น่าจะแปลว่า "อย่างเดียวกัน"

เปนเปล่า

ตัวอย่าง "โอะเอนดูกูชีปู่เฮอย มึงก็จะเปนเปล่าแล"

(ชูชก/น.136)

สำนวน เปนเปล่า ในที่นี้น่าจะมีความหมายตามอภิธานศัพท์ชูชกว่า"อยู่คนเดียว"

เปนอนนดาย

ตัวอย่าง "ความอนนใดจะเปนอนนดาย ความอันตรายก็จะเปนอนนเกอด แล"

(กุมาร/น.207)

สำนวน เปนอนนดาย ในที่นี้น่าจะแปลว่า "อันเสียเปล่า" [1]

---

[1] เรื่องเดียวกัน.

ไปกล่าว

ตัวอย่าง "จึ่งท้าวสีทีราชให้ไปกล่าว นางนงถ่าวถนิมกามทรงนามเจ้าสบรรษดี"

(ทศพร/น.9)

สำนวน ไปกล่าว ในที่นี้น่าจะแปลว่า "สู่ขอ"

เฝ้าสนิท

ตัวอย่าง "อันว่ามหาอมาตยนุชิต อนนเฝ้าสนิท ในปราสาทพระนิเวศราชไพรชยนต์ ก็มาเปนพระอานนทเถร แล"

(นคร/น.390)

สำนวน เฝ้าสนิท ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ใกล้ชิด"

มูลมอง

ตัวอย่าง "เขาก็จะขับพระภูธรบิตฤราช จากปราสาทปรางทอง มามูลมองมี่ก็ก"

(วนประเวศน์/น.112)

สำนวน มูลมอง ในที่นี้น่าจะแปลว่า "มากมาย"

รองรับ

ตัวอย่าง "จดูรพิธบรรลัษยทงงผอง อันมารองรับรศธรรมท่านนั้นน"

(ทศพร/น.2)

สำนวน รองรับ ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ฟังอย่างศรัทธา"

รังแรก

ตัวอย่าง "รังแรกกาลกูเห็น พราหมณมาเปนอาคันตุกะ"

(กุมาร/น.197)

สำนวน รังแรก ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ครั้งแรก"

สว่างอารมณ์ใจ

ตัวอย่าง "อาบัดนี้แก้วกลอยสวาดิก็มาสม สว่างอารมณ์ใจ แม่แล"

(นคร/น.370)

สำนวน สว่างอารมณ์ใจ ในที่นี้น่าจะแปลว่า "สบายใจ"

สาใจ

ตัวอย่าง "มานศรีสาใจบ่าว"

(ชูชก/น.132)

สำนวน สาใจ ในที่นี้น่าจะแปลว่า "พอใจ ถูกใจ"

ส่งคืนไป

ตัวอย่าง "อันว่ากูก็จะโฉมลาเพนางพญา อย่าให้รู้อัทยาศรย ก็จะส่งคืนไป เล่าเทอญ"

(กุมาร/น.191)

"ครั้นพระมหาสัตว์ใส่คำหวานสาลาลด โฉมนางดาบศแลแล้ว แก้วก็ส่งคืนไป เล่าแล"

(กุมาร/น.194)

สำนวน ส่งคืนไป ตามตัวอย่างเหล่านี้น่าจะแปลว่า "ให้กลับไป"

ใส่กล

ตัวอย่าง "อันว่าพระโพธิสัตว ก็ใส่กลกลาวกำนยด กยดแกนางพญา"

(กุมาร/น.192)

สำนวน ใส่กล ในที่นี้น่าจะแปลว่า "ทำอุบาย คือ ลวง"

หยาวเมือง

ตัวอย่าง "เขาก็จะชับพระภูธรปิตฤราช จากปราสาทปรางทองมามูลมองมี่ก็ก เปนศึก ใหญ่หยาวเมือง เพื่อกูรำคาญเคืองใจ ไพร่นนน" (วนประเวศน์/น.112)

สำนวน หยาวเมือง ในที่นี้น่าจะแปลว่า "รบกวนเมือง"

เอาโฉม

ตัวอย่าง "ทรงสรรพางคประดับ สำหรับราชกระษัตรีย์ ศรีสำอางเอาโฉม"

(นคร/น.374)

สำนวน เอาโฉม ในที่นี้น่าจะแปลว่า "งดงาม"

เอาอาศน์

ตัวอย่าง "พระมุนีนารถ เสด็จเอาอาศน์แลแล้ว"

(ทศพร/น.6)

"ธก็เสด็จเอาอาศนสำราญ แทบธารเขต เกตุมดีนทีธิกนันน"

(วนประเวศน์/น.120)

"ท้าวธก็บให้ห่างหลานรักษ อัญเชอญชักเอาอาศนเหนือตักราชราชา ไอยกา ธิปไอยเกศ อนนเปนปิ่นเกล้าเชดุดร เมืองมิ่งนันน"

(มหาราช/น.317)

สำนวน เอาอาศน์ ตามตัวอย่างเหล่านี้น่าจะแปลว่า "นั่ง"

4. สำนวนเปรียบเทียบในมหาชาติคำหลวง

สำนวนเปรียบเทียบเป็นการพูดถึงสิ่งหนึ่งด้วยการใช้คำหรือความอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเด่นหรือมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกันมาอ้าง เพื่อให้เข้าใจความหมายของสิ่งที่พูดถึงอย่างลึกซึ้งชัดเจน เนื่องจากบางครั้งคำอธิบายถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งอาจไม่ทำให้เข้าใจอย่างชัดเจนได้ แต่เมื่ออ้างถึงสิ่งซึ่งมีลักษณะเด่นหรือมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกันมากล่าวจะทำให้เข้าใจความหมายง่ายขึ้น เช่น เปรียบเทียบน้ำหนักเบากับนุ่น ว่า "เบาเหมือนนุ่น" ย่อมทำให้เข้าใจความหมายของคำว่า เบา ได้ดีกว่าคำอธิบาย

นอกจากการเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะโดยตรงดังกล่าว แล้วยังอาจมีสำนวนเปรียบเทียบแบบอื่น ๆ ตลอดจนการนำสิ่งไม่มีชีวิตมากล่าวเปรียบเทียบราวกับเป็นสิ่งมีชีวิตด้วย จากการศึกษาสำนวนเปรียบเทียบในมหาชาติคำหลวง ผู้วิจัยพบว่ามีสำนวน

เปรียบเทียบแบบต่าง ๆ ซึ่งน่าสนใจ 4 ประเภท คือ

4.1 สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปมาในมหาชาติคำหลวง

4.2 สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง

4.3 สำนวนเปรียบเทียบแบบอติพจน์ในมหาชาติคำหลวง

4.4 สำนวนเปรียบเทียบแบบปุคลาธิษฐานในมหาชาติคำหลวง

4.1 สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปมาในมหาชาติคำหลวง

สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปมา หมายถึง การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งด้วยการยกอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเด่นมาเปรียบเทียบเพื่อช่วยให้เข้าใจความหมายอย่างชัดเจน สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปมาจึงเป็นสำนวนเปรียบเทียบอย่างตรงไปตรงมา ด้วยการใช้คำเชื่อมโยงเชื่อมข้อความหรือสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกัน คำเชื่อมโยงที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง เช่นคำว่า คือ ดั่งง (ปัจ. ดั่ง) ดุจ ประดุจ พ้ย (ปัจ. เพี้ยง) เสมอ เป็นต้น

สำนวนเปรียบเทียบประเภทนี้มีที่ใช้มากในมหาชาติคำหลวง จึงอาจแบ่งออกเป็นการเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

4.1.1 เปรียบพระแพศยันดร

ก. เปรียบกับต้นไม้ต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของพระแพศยันดรที่แผ่เมตตาให้ทุกคนได้รับความร่มเย็นเหมือนต้นไม้ที่แผ่กิ่งก้านให้ร่มเงาแก่ทุกคนที่มาอาศัย

(1) เปรียบพระแพศยันดรเหมือนต้นโพ เช่น

ตัวอย่าง "ใครเห็นหรรษบอกบ้าง ที่พระผู้สร้างสาธุจรรยา ดั่งฤา
ดั่งโพพฤกษาก็งกว้าง เกิดแทบท้างทางทยว ใบขยวรม
รเรื่อยสรนุกนิเฉื่อยฉายา อาจโลมลาเพโลกย อันร้อนโรค
ลำเค็ญ เปนพำนักนิในราษฎร อันมล้ามารคจรัลจร"

(ชูชก/น.145)

(2) เปรียบพระแพศยันดร เหมือนต้นไทร

ตัวอย่าง "อนี้คือพระแพศยันดรโพธิสัตว...ดังงฤาดังงไชรชร เอมชรอื้อ อรทื้อ แทบทางเดอร ร่มเยนเมอลมีดเมฆ พ้ยงชลเศกเสบยใจ"

(ชูชก/น.145)

(3) เปรียบพระแพศยันดรกับต้นรัง

ตัวอย่าง "อนี้คือพระแพศยันดรแมนมูรติ พ้ยงพฤกษาจรูญเจอญผล ใครรู้หน แห่งไท้ อย่าไว้ว่าแก่กูหนึ่งรา ดังงฤาดังงไม้รังงรจิตร อันอยู่ชชิด ทางเทา ร่มเย็นเอาใจโลกย"

(ชูชก/น.146)

ข. เปรียบกับแผ่นดินอันกว้างใหญ่ เพื่อให้เห็นถึงคุณลักษณะของพระแพศยันดรผู้เป็นที่พึ่งพาอาศัยของทุกคนเหมือนแผ่นดินที่ทุกคนได้อาศัย

ตัวอย่าง "ท้าวธนันนปานแผ่นกว้าง ทุกทวยอ้างอาศรย พระแพศยันดรดุจแผ่นหล้า สัตว์ถ้วนหน้าอยู่เย็นใจ"

(ชูชก/น.144)

"อันว่าพระแพศยันดรตนใดตนหนึ่ง เปนที่พึ่งแกยาจก ดุจแผ่นดิน อนนกว้าง สัตว์ทั่วท้างอาไศรยทุกแห่งแล"

(มหาราช/น.309)

ค. เปรียบกับสายน้ำ เพื่อแสดงถึงคุณลักษณะของพระแพศยันดร ผู้เต็มเปี่ยมด้วยความเมตตา และใจเย็นเหมือนสายน้ำที่ไม่รู้จักเหือดแห้ง

ตัวอย่าง "อันว่าพระแพศยันดร อนนเสมอรัตนากรสรสินธุ์ ใครรู้แห่งเจ้าแผ่นดิน ชื่อพระนรินทรแพศยันดร อย่าให้กูไห้หอนวานบอกรา"

(ชูชก/น.144)

"ข้าแต่พระแพศยันดรราชฤาษี ดังงนทีแท้ท่วงคคลาวคลายคคก อนน มิรู้บกรู้บาง" (กุมาร/น.203)

4.1.2 เปรียบกิริยาอาการต่าง ๆ

ก. เปรียบท่าทางเดิน

(1) เปรียบท่าทางเดินของพระแพศยันครและสองกุมารว่าสง่าเหมือนราชสีห์

ตัวอย่าง "ท้าวธคือไกรสรงามสง่า เสด็จเข้าป่าเปนชี เดอรดุจสีหตรศักดิ์ แสวงหาภักษกลางพน"

(วนประเวศน์/น.118)

"เมื่อสองราชลีลา ดุจสีหราชร้างคูหา หาภักษนนน"

(มหาราช/น.308)

(2) เปรียบท่าทางเดินของชูชก ว่าเหมือนพระพรหม

ตัวอย่าง "ข้าเห็นพราหมณ์เถ้าแถกมาถึง ชาวกาลิงคราษฎรฤา ดูดำเนอร ยูรยาตร พยงกมลาศลงมาดิน ฤาว่าอินทรนฤมิต โสดแล"

(กุมาร/น.198)

ข. เปรียบอาการตัวสั่น

(1) เปรียบท่าทางสั่นระรัวของสองกุมารว่าเหมือนตัวไก่ที่กำลังตกใจกลัววิ่งหนีอันตราย

ตัวอย่าง "ราชกุมารท้งสองมีตววสั่นนรรววดุจตววไก่ อนนททายไม้ค้อนไล่ ตามตีก็แล่นหนี โสดแล"

(กุมาร/น.244)

(2) เปรียบอาการตัวสั่นเวลาโศกเศร้าของพระแพศยันคร ว่าเหมือนช้างตกมัน

ตัวอย่าง "อันว่าพระโพธิสัตวก็มีองค์อนนสั่นนด้วยโศกสาหศ ดุจคชอนนตกมนน"

(กุมาร/น.233)

ค. เปรียบอาการนั่งคอย

เปรียบอาการนั่งคอยชูชกของพระแพศยันครว่า เหมือนคนติดเหล้านั่งคอยเหล้าที่ใช้คนไปซื้อ

ตัวอย่าง "พระโพธิสัตวเสด็จนั่งงอยู่ท่า เลงแลหายาจก อันจะมาสู่พระองค์นั้นนฤา คือชายผู้หนึ่งมักกินเหล้าแลเหล้ามิทันปาก อดอยากถ้าดูทลใช้เมียตนไปตรหลาด ไส้จะขาดรอน ๆ อยู่นั้นนน"

(กุมาร/น.195)

ง. เปรียบอาการทำพิธีบูชาไฟ

(1) เปรียบอาการบูชาไฟของพระแพศยันดรว่า แน่วแน่เหมือนพระพุทธวิปัสสี

ตัวอย่าง "ที่ใดที่แดนอา ศรมราชธรงธรรม์ เสด็จด้วยลูกรักษราช อีกนางนารถเมียชวัญ ทรงเพศทำกรรม์ บรรพชิตชีไพร ชฎาสังวาลเวี่ยหน้าตระเบียบูชาไฟ...ไหว้ไฟไกรตระบะ ดุจดังงพระชินศรี"

(มหาพน/น.172)

(2) เปรียบอาการบูชาไฟของพระนางมัทรีว่าเหมือนพระปัจเจกพุทธเจ้า

ตัวอย่าง "ออกนางตูเปนเจ้า ยอมห่อเกล้าชฎาธาร ทุกเมื่อไส้ ไหว้พระเพลองอรเอก เงื่อนปรตเยกสัพุทธ เลอศนนน"

(มหาราช/น.321)

จ. เปรียบอาการไล่ตาม

เปรียบอาการไล่ตามตีสองกุมารของชูชกว่าเหมือนไฟกัลป์ลุกลาม

ตัวอย่าง "พราหมณก็แล่นมาด้วยพลัน ดุจไฟกัลป์ลุกลามตามตีพระราชกุมารทั้งสอง บอยู่เลอย"

(กุมาร/น.245)

4.1.3 <u>เปรียบลักษณะของสิ่งต่าง ๆ</u>

ก. เปรียบพื้นราบของบริเวณพื้นที่ต้อนรับพระพุทธเจ้าว่าราบเรียบเหมือนพระลาน

ตัวอย่าง "อันว่าบันนพุทธพงษ์ทงงหลาย...จึ่งจะชำระองค์กวาดมุทิล ทงง ดอนดินอันราบ ดูชรบาบเพียงพลาญ"

(ทศพร/น.3)

ข. เปรียบผิวหนัง

(1) เปรียบผิวหนังของชูชกว่าลายเหมือนเสือป่า

ตัวอย่าง "หนงงลายหมายเสือป่า"

(กุมาร/น.226)

(2) เปรียบผิวที่เหี่ยวแห้งของพระนางมัทรีว่าเหมือนดอกบัวที่ถูกคนขยี้

ตัวอย่าง "อ้าบัดนี้เห็นหย่วแห้งแห่งพระองค์ ด้วยลมลงดงแดด เดอรแจ้งแจด จำงาย...ดุจดอกบงกชบวมาศ แลมาลุอำนาจในมือชาย อยู่มนน ทายมนนทัดถือเหล้น อยู่มนนเคล้นมนนคลี่ไปมาให้หย่วแล"

(มหาราช/น.321)

ค. เปรียบเท้าของพระแพศยันดร์ว่าเหมือนดอกบัวทองที่บาน

ตัวอย่าง "อันว่าน้ำตาพระราชกุมารทงงสอง ก็ตกลงมาเหนือหลงงสอง พระบาท พยงบวมาศบานรอง อยู่นน"

(กุมาร/น.215-6)

ง. เปรียบหลังของสองกุมารว่าเหมือนแผ่นกระดานทองรองรับน้ำตา

ตัวอย่าง "อันว่าน้ำตาพระมหาสัตวก็ตกเหนือปริษฎางค์สองกระษัตรกุมาร ประดุจแผ่นขดานมาศทงงคู่อยู่รงงรอง รองชลเนตรพระมหาสัตว แล"

(กุมาร/น.216)

จ. เปรียบความอ่อน

(1) เปรียบความอ่อนของหลังสองกุมารว่าเหมือนสำลี

ตัวอย่าง "เมื่อนั้นนหลงงสองกษัตริย์อ่อนคือสำลี ครั้นนพราหมณ์ตีก็ปรีเปน เลือดแล"

(กุมาร/น.223)

(2) เปรียบความโอนอ่อนของต้นไม้ว่าเหมือนคนเมาเหล้าโงนเงนไปมา

ตัวอย่าง "ลมไล้ยาบสา ขาพรั่งพร้อมใน ไพรพง ปรยบชายมึกมวยเหล้า ไม้ล้อมเกล้ากราบกลางดง"

(มหาพน/น.171)

ฉ. เปรียบร่มไม้ว่าเหมือนฉัตร

ตัวอย่าง "ธก็จะยลนิโครธ ต้นตรโมจมีรส ร่มบงงหมดหมื่นช้าง พูนพ่างช้าง เขาหลวง ทิพฉายฉวงฉินฉัตรใบชรอัดอรชร"

(วนประเวศน์/น.117)

4.1.4 <u>เปรียบใจ</u>

ก. เปรียบใจเกลี้ยง คือใจบริสุทธิ์ของพระแพศยันดรว่าเหมือนต้นรังในสวรรค์

ตัวอย่าง "อนี้คือแพศยันดรใจกล้ยง ประดุจพ้ยงศาลสวรรค์"

(ชูชก/น.146)

ข. เปรียบใจของพระแพศยันดรว่ามั่นคงเหมือนผาหินที่ตรึงด้วยเหล็กและช้าง

ตัวอย่าง "หฤทยท้าวธบ่อ่อน พยงหินท่อนผาผืน ใหญ่นั้นน ตีเหล็กเสรกสัก หม้นน ด้วยหมื่นช้างตรึงตรา อีกโสด" (กุมาร/น.227)

4.1.5 เปรียบความรู้สึก

ก. เปรียบความทุกข์ของพระนางมัทรีที่ร้องไห้คร่ำครวญถึงสองกุมาร จนน้ำตาเหือดแห้งว่าเหมือนบึงที่น้ำแห้งขอด

ตัวอย่าง "ด่งงจริงแม่มัทรีดาบศินีนอนปล่ยวแล รยกรับชวัญคืนค่ำ ไห้ร้องร่ำหารา ฤาขาดเลอย ลันลุงอกอาเปรญ เจบลำเคญครวญสวาคิแล ทรงกันแสงครวญคราง ดุจบึงบางบกชอดนันน"

(กุมาร/น.230)

ข. เปรียบความสุข

(1) เปรียบความสุขของพระแพศยันดรว่าเหมือนชะโลมด้วยน้ำเย็น

ตัวอย่าง "อันว่าศุขสำราญบาลกรมล ก็ซับทราบไปท่ววศริราพยพสพสรรพางค์แห่งพ่อผู้ยรวางโมหมศจรรย แลกูผู้เจรอญธรรม์นันน โสดแล ดุจกาลชโสรดสรง น้ำเย็นลงบมิน้อย นับด้วยร้อยด้วยพนน"

(กุมาร/น.197)

(2) เปรียบความสุขของพระแพศยันดรว่าเหมือนชะโลมด้วยน้ำทิพย์

ตัวอย่าง "คือได้ศุขสำราญ ก็จะมีแก่พ่อผู้จะเอาสัตวสงสารสู่สุ่บท ถนัดด่งงชเอาสุธารศมาอรอาบ"

(กุมาร/น.198)

4.1.6 เปรียบการประดับ

เปรียบการประดับหนทางในวันรับเสด็จพระแพศยันดรคืนเมือง ว่าเหมือนการประดับในวันวิสาขบูชา

ตัวอย่าง "รงงรจนาทุกปลาก ดุจกาลไพสาขยบูชิตอนนทรบูชา"

(นคร/น.379)

4.1.7 <u>เปรียบความงาม</u>

ก. เปรียบพระพุทธเจ้า ว่างามประดุจทอง

ตัวอย่าง "อันว่านางผูอนุชธิดา ก็บูชาพระสวยัมภู อนนอำไพรู ดุจกาญจน"

(ทศพร/น.12)

ข. เปรียบพระแพศยันดร

(1) เปรียบพระแพศยันดรว่างามประดุจพระอินทร์

ตัวอย่าง "สมเด็จบพิตรพระสัญชยภูธร ยงงพระแพศยันดรอนนประดับสรพด้วย เครื่องสรรพาลังการมุดดาหารอจินต์ งามเงื่อนอินทรดิเรกอภิเศก ในราชสมบัติ..."

(มหาราช/น.364)

(2) เปรียบพระแพศยันดรว่างามประดุจพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่

ตัวอย่าง "พระดิลกเสด็จจรอดาช เหนือรัตนาศพรายพรรณ ทรงพระชรรค์ ไกรเพ็ชร์ เงื่อนสมเด็จจอมนรินทร์"

(นคร/น.367)

(3) เปรียบพระแพศยันดรว่างามประดุจพระปัจเจกพุทธเจ้า

ตัวอย่าง "ช...อันมีรูปากฤติยบริสุทธ ดุจพระปรตเยกพุทธเสด็จมาในที่นั้นน"

(วนประเวศน์/น.125)

(4) เปรียบพระแพศยันดรว่างามสง่าประดุจไกรสร

ตัวอย่าง "ท้าวธคือไกรษรงามสง่า"

(วนประเวศน์/น.118)

(5) เปรียบพระแพศยันดรว่ามีความงดงามประดุจทองเนื้อเก้า หรือทองชมพูนุท

ตัวอย่าง "ท้าวธเสด็จเหนือศิลาบาตรบรรยงก์ ก็มีพระองค์ดังพระมาศเนื้อ–นิกช ชาติ–ชามพูนุท ศรีสุทธประไพ (กุมาร/น.195)

ค. เปรียบพระนางมัทรี

(1) เปรียบพระนางมัทรีว่างามประดุจนางอัปสร

ตัวอย่าง "อันว่าเจ้ามัทรีวิลาสินีนงราม ดูงามเงื่อนอัปศรสาวสวรรค์"

(นคร/น.371)

"แลนางพญานั้นนโสดงามดงงฤา คือเทพเทพีศรีอัปสรสาวสวรรค์"

(นคร/น.374)

(2) เปรียบพระนางมัทรีว่างามสง่าประดุจหงส์

ตัวอย่าง "โฉมเฉกหงษลิลาศแล"

(นคร/น.375)

(3) เปรียบพระนางมัทรีว่างามประดุจนางกินรี

ตัวอย่าง "อนี้คือโฉมนางนงคราญเมื่อทรงเครื่อง ฟ้ากระเดื่องคนชม ฤาอื่มเลอย ดุจกินรินแน่ง ภักตราแพ้งมานุษย์ ฤาปรยบเลอย"

(นคร/น.375)

ง. เปรียบกัณหาชาลีว่ามีความงามประดุจทองทั้งแท่ง และทองที่เกลาแต่งแล้ว

ตัวอย่าง "สองเสมอกนนช้าช่อน ชาวดค่อนดูยงยิ่งนี้ ดุจรูปทองท้งงแท่ง"

(มหาราช/น.308)

"เพื่อครุณเด็กใด อนนมีภักตรนั้นนใสตรศักดิ์ งามพึงรักพึงชม โฉมอุดมเรืองรอง ดูประดุจรูปทองชเกลา"

(มหาราช/น.307)

จ. เปรียบความงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย

(1) เปรียบใบหน้าของสองกุมารว่างามสดใสประดุจทองแท่งที่เกลาแต่งแล้ว

ตัวอย่าง "แลภักตรากุมารนั้นนโสด งามดั่งงฤา คือแท่งทองธโกษธเกลา ดือดุจรูปทองธเหลาธหล่อ"

(มหาราช/น.307)

(2) เปรียบใบหน้าของหญิงสาวว่างามประดุจดวงเดือน

ตัวอย่าง "หญิงใดแถง [1] ถงาดหน้า แลมาตกต่ำช้าช่องชีพราหมณ"

(ชูชก/น.133)

(3) เปรียบผิวของนางมัทรีว่างามประดุจทอง

ตัวอย่าง "อันว่าออกนางนงโพธไท้เทพี แม่มัทรีตูข้าน้อยนารถสุขุมาลี อันมีสมบูรณใสสระอาจสุขุมาลย เนื้อรุหาญูทองแท่ง"

(มหาราช/น.320)

(4) เปรียบผิวกายของพระนางสบรรษดีว่างามประดุจลูบไล้ด้วยแก่นจันทน์แดง

ตัวอย่าง "อันว่านางผู้ทรงนามสุธรรมา คือราชธิดาสบรรษดีนี้...นางมีองค์อันอุดม ดุจหลบม [2] ด้วยรัตตจันทน์นั้นนน"

(ทศพร/น.16)

ฉ. เปรียบความงามของรัศมีว่ารุ่งเรืองสว่างเหมือนทอง

ตัวอย่าง "อันว่านางผู้ภรรดา ก็บูชาพระชินศรี อนนมีรัศมีดุจสุวรรณ ด้วยแก่นจันทนจูรณนนน"

(ทศพร/น.12)

---

[1] แถง ในที่นี้แปลว่า "ดวงเดือน เดือน".

[2] หลบม ในที่นี้แปลว่า "ประพรม ลูบไล้ ฉาบทา".

4.1.8 เปรียบความร้อน

ก. เปรียบความร้อนของพระอาศน์พระอินทร์ว่าร้อนเหมือนไฟ

ตัวอย่าง "อันว่าอาศน์แห่งท้าวสหัสนัย ก็ร้อนคือไฟบรรหาร ในพิมานท่านนั้นน"

(นคร/น.385)

ข. เปรียบจิตใจที่รุ่มร้อนของพระแพศยันดรว่าเหมือนไฟ

ตัวอย่าง "อันว่าหฤทัยพัสดุ แห่งพระโพธิสัตวก็ร้อนผ่าว คือไฟล่าวลามองค์ท่านนั้นน"

(กุมาร/น.233)

4.1.9 เปรียบขนาด

ก. เปรียบฟุบเหงฟ้า [1] และฟักแฟงว่ามีขนาดใหญ่เท่าไหดิน หรือกลอง

ตัวอย่าง "ฟุบเหงฟ้า [1] ฟักแฟงแทบฝ่งมุจลินทรก็มีเท่าไหดินลางลูกก็มี สองสิ่งถูก [2] เท่ากลองก็มี"

(มหาพน/น.178)

ข. เปรียบท้องของชูชกว่ามีขนาดใหญ่เท่าไหหาม [3]

ตัวอย่าง "พราหมณนี้แข้งคดเล็บหยน...หลงงหักเห็นโครงเปล่า มีท้องเท่าไหหาม โสดแล"

(กุมาร/น.226)

---

[1] คำว่า ฟุบเหงฟ้า น่าจะหมายถึง ชื่อพรรณไม้จำพวกฟักแฟงด้วย ซึ่งแปลมาจากคำบาลีว่า กักการุ.

[2] คำว่า ถูก ในที่นี้น่าจะเป็นคำว่า ลูก.

[3] ไหหาม ในที่นี้น่าจะหมายถึง ภาชนะปั้นดินเผาที่มีขนาดใหญ่จนต้องหาม.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.1.10 เปรียบรส

เปรียบรสหวานของลูกไม้ว่าหวานเหมือนผึ้งตัวอ่อน

ตัวอย่าง "ลูกไม้เอมไม้อ้อย เงื่อนผึ้งน้อยผึ้งนิ่มนันน"

4.1.11 เปรียบสี

ก. เปรียบสีขาวของผ้าทรงของพระแพศยันครว่าขาวเหมือนสังข์

ตัวอย่าง "ท้าวธกแรงสุกลพัตรฉาทนอันขาวตรดาษดุจสังข์ โสดแล"

(นคร/น.363)

"ท้าวธก็ทรงพระพสตรพาดแดรง ดุจแสงสังขใสสุทธ"

(นคร/น.367)

ข. สีแดง

(1) เปรียบริมฝีปากของพระนางมัทรีว่ามีสีแดงประหนึ่งลูกไทร และลูกตำลึงสุกเข้ม

ตัวอย่าง "พระโอฐแดงฉรร ดูดุจพรรณลูกไทร ไยตำลึงสุกเข้ม"

(นคร/น.374)

"พิศโฉมฉรรโอษฐ พยงนิโครธสุกใส"

(นคร/น.375)

(2) เปรียบน้ำฝนว่ามีสีเหมือนทองแดง

ตัวอย่าง "น้ำฝนนันนมีแสง ดุจทองแดงบมิเศร้า"

(ทศพร/น.4)

(3) เปรียบน้ำตาพระแพศยันครว่ามีสีเหมือนน้ำครั่ง

ตัวอย่าง "อันว่าพระราชบิดา มีน้ำตาไหลหล่อง พ้ยงน้ำครั่งแสงฉนน แลพ่อฮา"

(มหาราช/น.313)

(4) เปรียบนัยน์ตาของพระแพศยันดรตอนเศร้าโศกว่าเหมือนดาวโรหินี

ตัวอย่าง "อันว่าพระเนตรทงสอง บัดนี้หมองดูแดง ดุจแสงดาวโรหินี [1] แลฉเทาว"

(มหาราช/น.312)

(5) เปรียบน้ำตาของพระแพศยันดรว่าแดงเหมือนเลือด

ตัวอย่าง "อันว่าน้ำตาพระมหาสัตวไหลหล่งง ถ่งงเปนเลือด เดือดดูแดง แครงตกลงจากพระเนตรทงงสอง บมิขาดโสด"

(กุมาร/น.246)

ค. สีดำ

(1) เปรียบสีดำของนัยน์ตาว่าดำเหมือนตามฤค

ตัวอย่าง "ตาดุจตามฤคดำปลอด"

(ทศพร/น.21)

(2) เปรียบสีดำของผมว่าดำเหมือนแมลงภู่

ตัวอย่าง "เกล้ากล้ยงเกษดกดำ ดือภู่นี้"

(ชูชก/น.134)

(3) เปรียบสีของคิ้วว่ามีสีเหมือนดอกอัญชัน

ตัวอย่าง "คิ้วคืออัญชันพรายเพรอด"

(ทศพร/น.21)

---

[1] ดาวโรหิณี แปลว่า ดาวฤกษ์หมู่หนึ่ง, แม่โคแดง.

4.1.12 <u>เปรียบเสียง</u>

ก. เปรียบเสียงดนตรีว่ามีเสียงเหมือนเมฆก้อง

ตัวอย่าง "อันว่าศัพทดูริยทูนี เปนต้นว่าเภณีแลสังขบันเดาะ อันไพเราะห์รงม บนนสารสมบนนภา คือสยงเมฆตรรชิต ท่ววทุกทิศก็กก้อง ในท่าท้องมหรรณพ สรสมุทรน้นน"

(นคร/น.365)

ข. เปรียบเสียงเปิดสลักประตูว่ามีเสียงเหมือนเบญจดุริยางค์

ตัวอย่าง "เสียงสรหลักแก้วกาญจน์ เบอกใบทวารกึ่งกลาง ดุจดุริยางค์ห้าสิ่งน้นน"

(ทศพร/น.23)

4.1.13 เปรียบเสียงจักจั่นและเสียงนกในป่าว่ามีเสียงเหมือนเสียงดนตรีสวรรค์

ตัวอย่าง "จักจั่นแลปักษี ดุจดนตรีตระสักสวรรค์"

(มหาพน/น.171)

4.2 <u>สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ในมหาชาติคำหลวง</u>

สำนวนเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ หมายถึง การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งด้วยการนำลักษณะเด่นของอีกสิ่งหนึ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันทีโดยไม่มีคำเชื่อมโยง บางครั้งอาจใช้คำว่า "เป็น" ในการเชื่อมโยงบ้าง ตัวอย่างเช่น <u>เพลงสินธุ์</u> เปรียบเทียบการไหลของสายน้ำว่ามีเสียงเพราะเหมือนเพลง" เป็นต้น สำนวนเปรียบเทียบแบบนี้ เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวง ได้แก่

4.2.1 เปรียบคนจำนวนมาก

เปรียบคนจำนวนมากซึ่งมีการเคลื่อนที่ต่อเนื่องกันว่าเหมือนคลื่น เช่น

ตัวอย่าง "อันว่าพระชิเนนทร์ มีพระกาลุทายีเถระเปนพิถีนายก อีกอริยศราพกหญิบหมื่น เนื่องกลื่นเปนบริพาร ท่านแล" (ทศพร/น.3)

"ถัดนั้นนนายเนื่องคลื่น หกหมื่นหมั่นนใจเพ็ชรพิเศษนั้นน"

(นคร/น.380)

4.2.2 เปรียบความปั่นป่วนของจิตใจ

เปรียบความปั่นป่วนของจิตใจว่าเหมือนความปั่นป่วนของน้ำและไฟ

ตัวอย่าง "อกวงงป่วนเปนน้ำ บัดนี้อกราตรล้ำป่วนเปนไฟ แลแม่ฮา"

(กุมาร/น.243)

4.2.3 เปรียบน้ำตาไหล

เปรียบน้ำตาไหลเหมือนสายเลือด เช่น

ตัวอย่าง "อันว่าน้ำตาพระมหาสัตวไหลหล่งง ถ่งงเปนเลือด เดือดดูแดง แครง ตกลงจากพระเนตรทงงสอง บมิขาดโสด"

(กุมาร/น.246-47)

5.3 สำนวนเปรียบเทียบแบบอติพจน์ในมหาชาติคำหลวง

สำนวนเปรียบเทียบแบบอติพจน์ หมายถึงการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งด้วยการยกลักษณะบางประการมาอ้าง เป็นการเปรียบเทียบที่เกินจริง ไม่มีคำเชื่อมโยง เช่น "เรียมร่ำน้ำเนตรถ้วม ถึงพรหม" (ศรีปราชญ์) ซึ่งหมายถึงร้องไห้มากจนน้ำตาท่วมนองไปถึงสวรรค์ชั้นพระพรหม เป็นต้น สำนวนเปรียบเทียบแบบอติพจน์ จึงเป็นสำนวนที่ต้องการเน้นหรือย้ำความหมายเท่านั้น มิได้ต้องการให้เป็นความจริง สำนวนเปรียบเทียบแบบนี้เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวง ได้แก่

5.3.1 เปรียบจำนวน

ก. เปรียบจำนวนทรัพย์ว่ามีมากถึงแสนโกฏิ

ตัวอย่าง "แห่งธนสารแสนโกฏิ เมืองตูข้าโสดสำฤทธิ์"

(วนประเวศน์/น.113)

ข. เปรียบรำเงาว่าเหมือนช้างหมื่นตัวบังร่มให้

ตัวอย่าง "ร่มบังหมดหมื่นช้าง พูนพ่างข้างเขาหลวง"

(วนประเวศน์/น.117)

5.3.2 <u>เปรียบการร้องไห้</u>

เปรียบการร้องไห้ว่า ร้องมากเหมือนได้อาบน้ำตา

ตัวอย่าง "อันว่าเจ้าชาลีจะเฉพาะแก่พระราชบิดามารดา อาดูรไห้พิลาป อาบน้ำตาแครงคร่ำร่ำไปมา"

(กุมาร/น.228)

"แล้วแม่ก็กินอาหารแลวันแลคาบ อาบน้ำตาทุกวัน"

(นคร/น.369)

5.4 <u>สำนวนเปรียบเทียบแบบปุคลาธิษฐานในมหาชาติคำหลวง</u>

สำนวนเปรียบเทียบแบบปุคลาธิษฐาน หมายถึงการเปรียบเทียบสิ่งไม่มีชีวิต หรือสัตว์ประหนึ่งว่าเป็นคนหรือมีกริยาอาการเหมือนคน สำนวนเปรียบเทียบแบบนี้ มักใช้ในกาพย์กลอนมากกว่าร้อยแก้ว [1] มหาชาติคำหลวงเป็นหนังสือที่แต่งด้วยคำประพันธ์เล่มหนึ่ง จึงมีสำนวนเปรียบเทียบแบบปุคลาธิษฐานปรากฏด้วย เท่าที่พบในมหาชาติคำหลวง เป็นการเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ให้มีอาการอย่างใดอย่างหนึ่งได้เหมือนคน ดังนี้

---

[1] เปลื้อง ณนคร, "วิชาประพันธศาสตร์", <u>คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง</u>, ฉบับที่ 6 (พระนคร : คุรุสภา, 2516), หน้า 198.

5.4.1 เปรียบต้นไม้

ก. ในมหาชาติ ฯ เปรียบว่าต้นไม้มีอาการเห็น มีความรู้สึก และให้สิ่งที่ท้องการได้เหมือนคน เช่น

ตัวอย่าง "ไม้ทงงหลายพาลโพธเห็นกษัตรสองโรทร้องประปราน ดาลสำเพศพนนภก ลดึกเกรอกกรุณา อ่อนมาเองปรตยาก น้อมนวยสาขย ถวายผลใกล้หัตถ์ ดลดนุช สองวิสุทธเพาพาล"

(วนประเวศน์/น.102)

ข. ในมหาชาติ ฯ เปรียบว่าต้นไม้มีอาการน้อมกิ่งและก้มได้เหมือนคน เช่น

ตัวอย่าง "ลมไล้ยยาบสา ขาพรั่งพร้อมในไพรพง ไม้ค้อมเกล้ากราบกลางดง"

(มหาพน/น.171)

ค. ในมหาชาติ ฯ เปรียบว่าต้นไม้มีมือถือดอกไม้ได้เหมือนคน

ตัวอย่าง "มขวิดหว้าม่วงช้อย ยำอยางห้อย ดอกดวงถือ"

(มหาพน/น.173)

5.4.2 เปรียบป่า

ในมหาชาติ ฯ เปรียบว่าป่านั้น ได้ยินข่าวได้เหมือนคน เช่น

ตัวอย่าง "ป่าใดดาลได้ข่าว ท้าวผู้คล่าวคลงงธรรม์ ยงงพราหมณผรรผงงกว่าเข้ายงงป่าอาทวา"

(ชูชก/น.143)

5.4.3 เปรียบดวงอาทิตย์

ในมหาชาติ ฯ เปรียบว่า ดวงอาทิตย์เสด็จ (เดินทาง) ได้เหมือนเทวดา เช่น

ตัวอย่าง "พระสุริยเสด็จต่ำ นางไท้พร่ำจักมา แต่ป่าแล"

(กุมาร/น.205)

"ในเมื่อพระสูรยเสด็จคล้อย ลห้อยตาเตือนเยน นิ้วไส้"

(กุมาร/น.248)

5.4.4 <u>เปรียบฟ้า</u>

ในมหาชาติ ฯ เปรียบฟ้าว่าร้องไห้ได้เหมือนคน เช่น

ตัวอย่าง "อันว่าการพนนภุกนิพึงแสยง ก็สำแดงแดนโลกไตร แผ่นดินไหวฟ้าไห้"

(กุมาร/น.221)

5.4.5 <u>เปรียบแผ่นดิน</u>

ในมหาชาติ ฯ เปรียบแผ่นดินว่าร้องได้เหมือนคน เช่น

ตัวอย่าง "ในเมื่อไท้ธประสาทลูกรักราชเปนทานนั้นน แผ่นดินดาลไหวหวั่นน
ร้องก้องปั่นนปรดิรพย ท่วมแล"

(กุมาร/น.219)

5.4.6 <u>เปรียบฝูงนก</u>

ในมหาชาติ ฯ เปรียบฝูงนกว่ามีความรู้สึกเศร้าใจ ได้เหมือนคน เช่น

ตัวอย่าง "ฝูงสกุณรี่รรักมี่มีใจสงง [1] แล บร่ำร้องสยงหวาน สยงหว่านดาล
แดโสดแล"

(นคร/น.378)

---

[1] ใจสงง ในที่นี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะแปลว่า มีใจที่ตายแล้ว หรือ เศร้าใจ เพราะคำว่า <u>สัง</u> ในภาษาถิ่นอีสานใช้เป็นคำนำหน้าชื่อเรียกบุคคลที่ตายไปแล้ว.